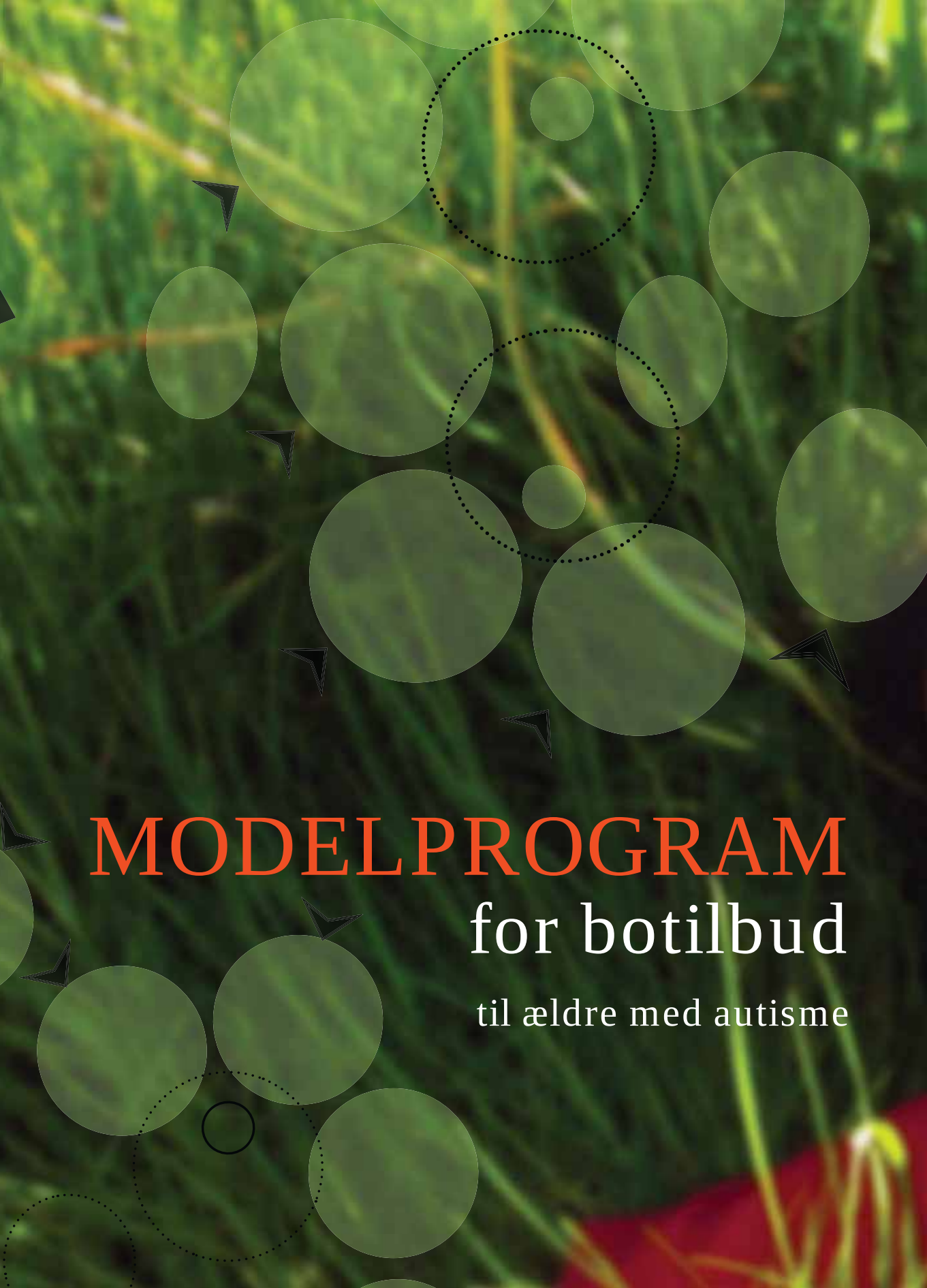

MODELPROGRAM

for botilbud
til ældre med autisme

forord

Dette modelprogram for botilbud til ældre med autisme er et naturligt næste skridt i den lange rejse for at forbedre forholdene for mennesker med autisme. Der er gennem de seneste 40 år blevet arbejdet meget med at forbedre vilkårene for mennesker med autisme. Startende med etablering af specialskoler og senere botilbud, arbejdspladser, børnehaver etc. og senest opstart af ungdomsuddannelser. Dette har forbedret levevilkårene for mennesker med autisme fra børnehælder til halvtredssårsalderen betydeligt, mens der har været meget mindre fokus på gruppen af mennesker med autisme over 50 år.

Dette skyldes, at man har koncentreret sig mere om at diagnosticere børn og unge, da tidlig indsats har vist sig at have en afgørende positiv betydning. De børn og unge, som blev diagnosticeret for 30-40 år siden, er først nu er ved at nå en alder, som stiller nye krav

til deres botilbud pga. deres aldring. Der har ligeledes været en stor gruppe af mennesker med autisme uden diagnose, som har været placeret på institutioner og botilbud for mentalt retarderede (dvs. ikke autisme specifikke tilbud). Denne gruppes behov har således ikke været synlige, og deres levealder har ligeledes været kortere.

Formålet med modelprogrammet er at give inspiration og konkret input til planlægning af fremtidige projekter for etablering af botilbud til ældre mennesker med autisme. Dette kan være i forbindelse med nybygning, ombygning og udbygning af eksisterende botilbud i takt med, at beboerne bliver ældre. Desuden håber vi, at modelprogrammet vil bidrage til en øget opmærksomhed vedr. de særlige behov, som ældre mennesker med autisme har udover de almindelige aldersbetingede funktionstab.

Sofiefonden var med til at etablere nogle af de første botilbud for mennesker med autisme

i Danmark og har derfor i samarbejde med Landsforeningen Autisme ønsket at igangsætte initiativer for at forbedre botilbud for ældre mennesker med autisme. Det er derfor meget glædeligt, at der kunne etableres dette samarbejde med Realdania vedrørende modelprogrammet, som Realdania både har støttet økonomisk og med ekspertise fra andre modelprogrammer.

Der er i dag en stor kompetence inden for autismeområdet i Danmark, og dette har modelprogrammet haft et stort udbytte af gennem interviews og workshops med en referencegruppe bestående af en række repræsentanter fra eksisterende botilbud for mennesker med autisme, pårørende, Center for Autisme, Videnscenter for Autisme, arbejdspladser for mennesker med autisme, uddannelsesinstitutioner, Børne- og ungdomspsykiatrien og andre. En række andre fagkompetencer har ligeledes været inddraget i referencegruppen gennem workshops, blandt andre arkitekter, ingeniører, økonomer og scenografer for at

sikre innovative løsninger og en tværfaglig bredde i modelprogrammet. En stor tak til denne engagerede referencegruppe, som gennem spændende synspunkter og diskussioner har bidraget meget til modelprogrammet. Også en stor tak til styregruppen og SIGNAL arkitekter for deres ihærdige og inspirerende arbejde med modelprogrammet.

Vi ser frem til, at modelprogrammet for botilbud til ældre med autisme bliver brugt flittigt til inspiration ved etablering af nye botilbud for ældre med autisme og til ombygning af eksisterende botilbud for at imødekomme de særlige behov, som mennesker med autisme får, når de bliver ældre. Modelprogrammet er tilgængeligt for alle og kan frit downloades fra www.realdania.dk, www.autismeforening.dk og www.sofiefonden.dk

God læselyst.

Thomas Holm
Formand for styregruppen
Februar 2010

baggrund

- 1 ◦ forord
- 3 ◦ om modelprogrammet
- 4 ◦ om autisme
- 7 ◦ hvad kan vi lære af andre?

designprincipper

- 13 ◦ om designprincipper
- 14 ◦ samlet disponering
- 15 ◦ bygning & omgivelser
- 23 ◦ boligen
- 29 ◦ fællesarealer
- 37 ◦ personalearealer
- 43 ◦ kultur
- 47 ◦ realiseringsproces
- 49 ◦ oversigt & scenarier

rumprogram

- 55 ◦ økonomi
- 56 ◦ introduktion
- 57 ◦ boliggrupper
- 58 ◦ fællesarealer
- 59 ◦ personalearealer
- 60 ◦ supportrum
- 61 ◦ referencer

Styregruppen

- Thomas Holm (formand)*
Formand, Sofiefonden)
- Morten Carlsson*
formand, Landsforeningen
Autisme og næstformand, Danske
Handicaporganisationer
- Bente Groth*
Bestyrelsesmedlem, Sofiefonden
- Marianne Kofoed*
Projektleder, Realdania

Modelprogrammet er udarbejdet af SIGNAL arkitekter:

- Gitte Andersen*
Adm. direktør, arkitekt MAA
- Esben Neander Kristensen*
Projektleder, arkitekt MAA
- Konsulentbistand:**
- Maria Vedel*
Konsulent ved Center for
Autisme

- Sofiefonden
www.sofiefonden.dk
- Landsforeningen
Autisme
www.autismeforening.dk
- Realdania
www.realdania.dk
- SIGNAL arkitekter
www.signal-arki.dk

modelprogrammet

Dette modelprogram er udarbejdet på baggrund af en behovsafdækning bestående af workshops, interviews og besøg på botilbud. I behovsafdækningen er ledere, medarbejdere og beboere på botilbud, repræsentanter fra videnscentre, psykologer, læger, arkitekter, politiske interessenter og pårørende blevet involveret ved deres deltagelse i modelprogrammets referencegruppe.

Deltagerne i referencegruppen var:

Jannik Beyer
Videnscenter for Autisme

Charlotte Holmer Jørgensen
Videnscenter for Autisme

Johnny Ruud
Højtoft

Jan Nielsen
Højtoft

Ole Brasch
SOVI

Janeth Koblauch
SOVI

Mogens Kaas Ipsen
Sofieskolen

Per Bøgh
Hinnerup Kollegiet

Marianne Fisker
Hinnerup Kollegiet

Gunvor Ravn
Ribelund

Pia Siert
Behandlingshjemmet Strandberg

Charlotte Banja
Runebergs Alle

Vibeke Holm
Bakkevej

Berit Skovmand
Bakkevej

Hanne Frandsen
Spurvetofte

Bente Baggesen
Sofie-Marie

Erik Høst-Madsen
Autismecenter Syd

Henrik Sørensen
Arkitekt, A78

Lars Kjeldgaard
Region Midtjylland

Hanne Margrethe Albinus
Region Midtjylland

Flemming Hansen
Konsulent, ældreområdet KL

Susanne Palsig
Psykiatri- og Handicapudvalget, Gladsaxe Kommune

Margrethe Kähler
Ældresagen

Ole Sylvester Jørgensen
Overlæge ved Børne- og ungdomspsykiatrien.

Torben Isager
Overlæge på Børne- og ungdomspsykiatrisk center i Glostrup

Yvonne Abel
Psykiatrisk Afdeling, Glostrup

Kate Jensen
Pårørende

Allan Jensen
Pårørende

Ellinor Kjeldsen
Pårørenderådet, Hinnerup Kollegiet

Aage Sinkbæk
Aspergerforeningen

Jette Lehmann
Production designer

Claus Hammerby
Specialist i lys og it

autisme

Det er nu over 45 år siden, at Sofieskolen, som den første specialske for børn med autisme i Danmark, blev bygget. Dengang blev børnene kaldt 'psykotiske børn', selvom autisme var blevet beskrevet allerede i 1943. Siden er der kommet fokus på diagnostisering og handlemuligheder i forhold til autismespektrumforstyrrelser (ASF). ASF er en fællesbetegnelse for fire diagnoser inden for autismespektret, nemlig infantil autisme, atypisk autisme, gennemgribende udviklingsforstyrrelse uspecificeret og Aspergers syndrom. Der regnes med, at ca. 1 % af befolkningen har ASF.

I dag er flere mennesker med ASF blevet ældre og rammes – ligesom andre jævnaldrende – af svækkelse af syn, hørelse, hukommelse, opmærksomhed og motorik. På botilbuddene begynder man derfor at opleve ændrede behov i forhold til boligens udformning og indretning.

Målgruppen

Målgruppen for modelprogrammet er personer med infantil autisme, der udgør ca. 0,3 % af befolkningen (i modelprogrammet vil målgruppen blive betegnet som mennesker med autisme, selv om der menes mennesker med infantil autisme). Personer med infantil autisme har siden fødslen haft ASF, og denne målgruppe har brug for et botilbud med personale døgnet rundt, men er som udgangs-

punkt ikke er så motorisk handicappede, at de har behov for udvidet fysisk pleje.

Målgruppen er bred. Nogle er normalt begavede, andre viser tegn på moderat eller svær udviklingshæmmelse. Nogle har store adfærdsproblemer, andre ikke. En del har ledsagende handicap som ADHD (Attention Deficit / Hyperactivity Disorder), Tourettes syndrom (ufrivillige tics eller lyde) eller tvangstanker og -handlinger.

Fælles for personer med autisme er, at de har vanskeligheder i forhold til social forståelse, tolkning af kommunikative signaler og en nedsat forestillingsevne. Mennesker med autisme kan have meget svært ved at sortere og udvælge de meningsbærende informationer i de sansemæssige indtryk, som de udsættes for hver dag. Samtidig har de svært ved at tolke kommunikative og sociale signaler. Det betyder, at det kan være svært for mennesker med autisme at forstå verden, og at der ofte sker misforståelser. Trykke fysiske rammer og tydelig visualisering kan hjælpe med at sortere i informationerne ved at fremhæve det meningsbærende og skabe genkendelighed og forudsigelighed. Den sociale forståelse af andre mennesker i dagligdagen opnås ikke af sig selv fra selve samspillet, men må indlæres ud fra den måde, samværet tilrettelægges på. Selvom mennesker med autisme ikke er så gode til at indlede, fastholde og videreudvikle sociale kontakter, kan de godt opleve social glæde for eksempel ved at feste sammen med andre eller ved at spille computer ved siden af en anden, der også spiller computer.

1 %
af befolkningen har
autismespektrumforstyrrelser

Omkring
1 ud af 3
af disse
har
infantil
autisme

75 % af
mennesker med
infantil autisme er
udviklingshæmmede

OLE SYLVESTER JØRGENSEN
OVERLÆGE I PSYKIATRI

De fleste mennesker med autisme har som regel en særlig adfærd (motoriske mønstre som gentages mange gange), eller de kan være optagede af ting eller interesser med en usædvanlig stor intensitet og ekspertise. Den særlige adfærd eller de særlige interesser betyder for nogle beboere, at de har rare, hensigtsmæssige og afslappende aktiviteter, mens andre kan blive fastlåste og forpinte i deres eget valg af aktivitet, og de kan reagere på dette med uhensigtsmæssig eller selvskadende adfærd. Modelprogrammets målgruppe har derfor brug for et dygtigt personale, der kan støtte målgruppen i at udvikle og vedligeholde færdigheder og hensigtsmæssige interesser hele livet, også når de begynder at miste nogle færdigheder med alderen.

Fremtiden

I de sidste 20-30 år har der været fokus på diagnostisering af børn, unge og voksne med autisme. Dette har været fulgt op af etablering af specialbørnehaver, specialskoler, botilbud, værksteder og ungdomsuddannelser. Men da der tidligere ikke var så mange, der kendte til autisme og til diagnostisering af autisme, bor mange ældre med autisme i dag i botilbud for personer med generel mental re-

tardering uden autisme. I disse botilbud bliver personalet i stigende grad opmærksomt på de særlige behov, beboere med autisme har, og udtrykker ønske om at finde et passende botilbud til disse personer. Der vil derfor naturligt komme et øget pres på etablering af botilbud til ældre mennesker med autisme i de kommende år.

Der er ikke publiceret nogen undersøgelser om autisme og aldersrelaterede problemer. Men man ved, at mellem 20 og 30 % af personer med autisme udvikler epilepsi på et tidspunkt i livet, og at denne tilstand – og andre tilstande der ofte følges med autisme – kan have indflydelse på, hvornår aldrings-symptomerne begynder. Den usikkerhed, der følger med at tabe færdigheder, vil sandsynligvis forstærkes hos personer, der ikke forstår, hvorfor deres balance, syn eller hørelse svækkes. Det er derfor også nærliggende at tænke sig, at en person med autisme vil have brug for en rollator tidligere end en jævnaldrende uden autisme, der er vant til at arbejde bevidst med de problemer, der opstår i forbindelse med alderdom. For personen med autisme vil rollatoren måske præsentere den tryghed, det er at være sikker på, at man ikke falder.

"Almindeligvis taler vi om pensionstilværelsen som en selvvalgt, ny situation, hvor arbejdslivet afløses af en frihed til selv at bestemme over sin tid. Personer med autisme er i den modsatte situation. Arbejdsopgaverne er en del af dagligdagens struktur og bør netop ikke ændres på grund af alder"

Demitrious Haracopos
Center for Autism

HINNERUP KOLLEGIET

hvad kan vi lære af andre?

Botilbud til ældre med autisme og kombinationen af alderdom og autisme i det hele taget er stadig et meget nyt område. Derfor hjælper den behovsafdækning, som har ligget til grund for modelprogrammet, med at udforske området og opnå ny viden. På baggrund af behovsafdækningen står det for eksempel klart, at udformningen af de fysiske rammer har stor betydning for beboere, pårørende og medarbejdere på botilbuddene.

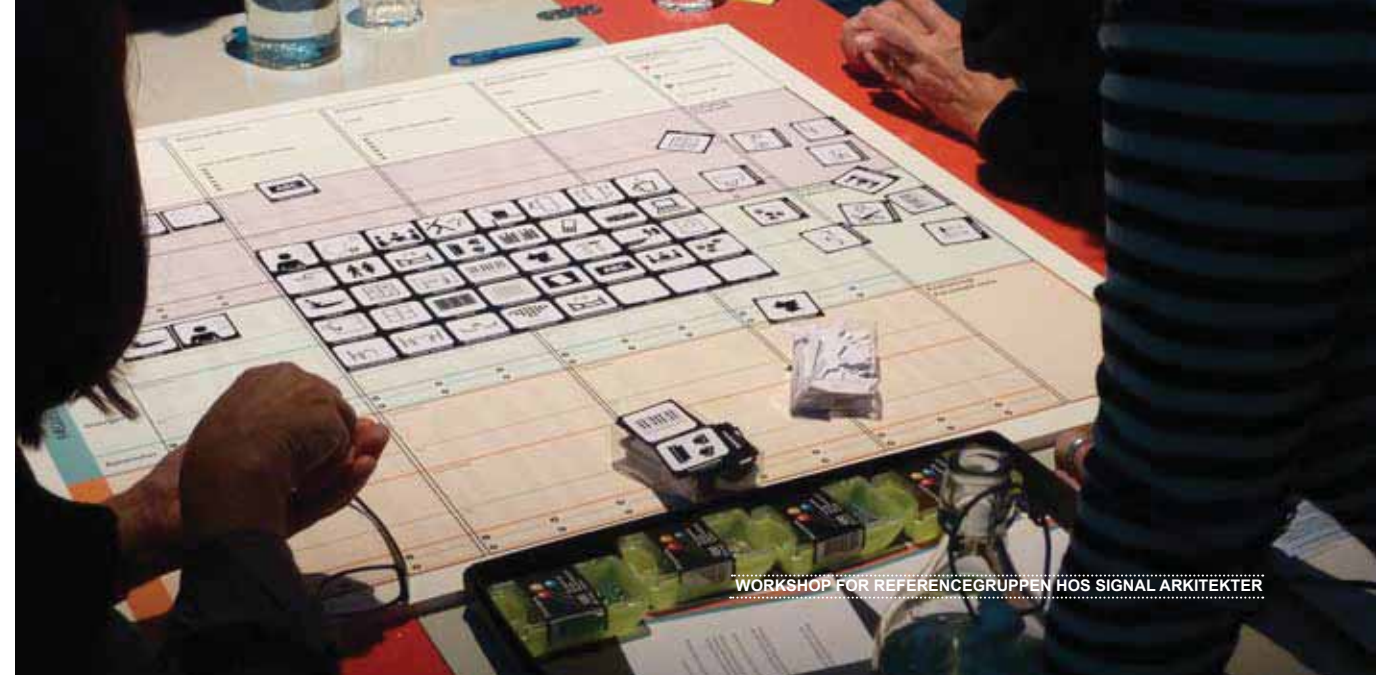
Formålet med modelprogrammet er først og fremmest at skabe bedre livskvalitet for ældre med autisme, pårørende og medarbejdere i botilbud ved at beskrive, hvordan et godt botilbud kan se ud, og hvordan de fysiske rammer kan fremme trivsel for de ældre med autisme.

Forlængelse af familien

Det er vigtigt, at alle, der beskæftiger sig med planlægningen af botilbud til ældre med autisme, er bevidste om, at personalet i botilbuddene vil komme til at fungere som en forlængelse af beboernes familier, da beboerne ofte har meget få pårørende, når de bliver ældre. For beboerne vil botilbuddet være en forlængelse af det netværk, de har haft igennem et helt liv – ofte har mennesker med autisme fulgt hinanden gennem 30-40 år. De pårørende til et menneske med autisme vil ofte efterlade personen uden familie, når de selv dør, og derfor er stedets kvalitet og holdningen til beboerne altafgørende. De pårørende vil naturligvis sikre sig, at personen med autisme får gode, inspirerende og trygge rammer, også når de ikke selv er her mere. Dette stiller i høj grad krav til udformningen af botilbuddene.

Hjemlighed

Der er en klar forventning hos mennesker med autisme og deres pårørende om, at boligen tydeligt skal både fremstå og fungere som et

hjem. De to frygtscenarier, der blev peget på i behovsafdækningen, drejede sig for det første om frygten for, at boligen mere kommer til at fungere som et kollegieværelse med få egne funktioner og stor afhængighed af fællesarealerne. For det andet gik frygten på, om boligen ville få en institutionel karakter, så beboeren ikke kunne udtrykke sin personlighed og få imødekommet sine unikke ønsker.

Ro

Målgruppens behov for et roligt miljø kan ikke overdrives. Ro er for de fleste beboere en af de vigtigste forudsætninger for at skabe en god og velfungerende hverdag. Det har stor betydning for planlægning, udformning og indretning af botilbuddet, da ro skal forstås ud fra alle sanserne. Visuel ro og positive, beroligende stimuli af lugtesansen, som for eksempel duften af friske blomster eller nybagt brød, er lige så vigtige faktorer som forhindring af støj.

Tydelighed og kontinuitet

Beboerne har behov for, at de fysiske rammer tydeligt kommunikerer rummenes forskellige tilhørsforhold og funktioner. De ældre med autisme har en forventning om, at botilbuddet er præget af enkelhed og overskuelighed, og det har for eksempel betydning for, hvordan man placerer personalearealer i forhold til boliger, eller hvordan overgangen fra private til fælles områder markeres. Behovet for kontinuitet er også udtalt for mennesker med autisme. Den ældre med autisme finder sin største tryghed inden for en strukturel ramme og en rolig, skemalagt hverdag. Det betyder for eksempel, at det er vigtigt, at der ikke i botilbuddene fokuseres for meget på alderdommen, men fortsat lægges vægt på sundhed i de ældres dagligdag, da beboerne har været vant til dette fokus gennem hele livet. Behovet for kontinuitet bør også tilgodeses ved, at de ældre får mulighed for at bo i det samme botilbud i en så lang periode som muligt.

Case / botilbuddet Spurvetoften

Spurvetoften er et botilbud til 34 unge/voksne med autisme og andre beslægtede udviklingsforstyrrelser. Udviklingsniveauet hos beboerne svarer til de tidlige udviklingstrin fra under 1 år til ca. 4/6 års niveau. Alle er afhængige af praktisk hjælp og støtte i hverdagen samt specielt tilrettet kommunikation. Aktuelt er aldersspredningen fra 24 til 62 år.

Spurvetoften er i fuld gang med planlægning af nye fysiske rammer, der forventes at stå færdige i 2011. Det nye botilbud ligger i umiddelbar nærhed af de eksisterende bygninger. På Spurvetoften baserer man de nye rammer på den eksisterende struktur suppleret med de løbende erfaringer, man har opnået igennem årene. Størrelsen af boligerne er en af de væsentlige ændringer i det nye forslag – man ønsker at give beboerne bedre, større og mere tidssvarende rammer, der funktionelt er tættere på egne lejligheder. Et andet indsatsområde har været fællesarealerne, hvor 7-8 boliger typisk deles op i to klynger. Hver klynge har sit eget fællesareal, og to klynger deler et køkken.

WORKSHOP FOR REFERENCEGRUPPEN HOS SIGNAL ARKITEKTER

Størrelsen af botilbud og bolig

En vigtig erfaring fra eksisterende botilbud har været, at små lokaler generelt kan være med til at skabe konflikter og utryghed alene på grund af deres størrelse. Konflikterne kan for eksempel opstå, fordi to beboere ikke bryder sig om at dele fællesarealer med hinanden, eller fordi der er mangel på plads til, at pårørende kan komme på besøg – for eksempel med små børn – uden at være til gene for de an-

dre beboere. Størrelsen af botilbud kan også have betydning i forbindelse med muligheden for at have rum med overnatningsmuligheder for pårørende. De ældre med autisme giver dog ikke nødvendigvis altid udtryk for et ønske om mere plads, og det kan derfor diskuteres, hvorfor man i virkeligheden øger størrelsen af boligen. Baseret på de oven for nævnte konfliktsituationer og behovsafdækningen, der ligger til grund for dette modelprogram, er der

dog ingen tvivl om, at beboerne har et reelt behov for at kunne være sig selv og desuden have mulighed for at få besøg af familie uden at skulle være afhængig af fællesarealer. Behovet for en større bolig hænger også sammen med behovet for værdighed og selvfølelse. Beboeren får igennem en større bolig med egen indgang og gode faciliteter en øget værdi som menneske i sine egne såvel som i omgivelsernes øjne.

Da faciliteterne på det samlede botilbud på sigt kan komme til at udgøre beboernes nærmiljø, når mobiliteten svækkes, skal botilbuddene størrelsesmæssigt ligge over et ikke nærmere fastsat kritisk punkt. Det er nødvendigt, at beboerne får adgang til de servicetilbud, der er nødvendige for beboernes livskvalitet i botilbuddet. Fastholdelse af den relevante ekspertise og et højt fagligt niveau kan også være betinget af botilbuddets størrelse, selvom der også findes mange eksempler på små botilbud med et højt fagligt niveau.

Fleksibilitet

Erfaringer viser, at skabelsen af fleksible rum og indretninger med god plads bør være i fokus for et godt botilbud. Fleksibilitet er både vigtig i boligen, hvor beboere har meget forskellige krav til indretning og rum, og i fællesarealer, der skal kunne varetage vidt forskellige funktioner lige fra den enkelte beboers særinteresser og til store begivenheder, som for eksempel en nytårsfest. I personalearealerne er fleksibiliteten vigtig for at facilitere den tværfaglige bredde, der i fremtiden bliver nødvendig for at kunne imødekomme beboernes behov.

Aldringssymptomer

Ældre med autisme har ligesom andre ældre et generelt behov for oplevelsen af værdighed og livskvalitet i alderdommen. Derfor er det vigtigt, at de har samme forhold som andre ældre. Det kræver, at de ældre bliver taget alvorligt, vises respekt og hjælpes med god hygiejne. De fysiske rammer skal forhindre ulykker og adfærd, der kan påvirke omgivelser

Case / botilbuddet Højtoft

Højtoft blev oprettet i 1975 som det første botilbud i Danmark særligt tilrettelagt for voksne mennesker med autisme.

Højtoft fungerer overordnet godt med en centralt placeret indgang og fælles- og personalearealer, men det nuværende problem er først og fremmest værelsernes størrelse: De er for små og mangler eget bad og toilet. Samtidig er der for lidt plads i fællesarealerne - og den plads, der er, er svær at dele op i mindre zoner. Højtofts ønsker for deres planlagte nye fysiske rammer er først og fremmest opdeling i tre mindre klynger med 4-6 personer i hver. Årsagerne til dette er dels ønsket om at reducere støj, og dels at det sociale liv fungerer bedre med færre beboere i en enhed. Mindre enheder, tydelighed og hjemlighed har været et klart ønske hos beboerne; botilbuddet skal være enkelt at overskue og viderebringe Højtofts fokus på et hjemligt miljø. Højtofts ønske om større boliger skal give beboerne mulighed for at vælge det sociale til eller fra. Det sociale liv kræver meget af den enkelte, og der er derfor et behov for tid til at restituere i egen bolig.

såvel som beboeren negativt. For eksempel kan det være vanskeligt for synshæmmede at orientere sig i et rum med hvide vægge og lofter. Belysning kan også være et problem, da for lidt lys medfører dunkle eller mørke omgivelser, og ujævn belysning kan skabe skygger og ukontrolleret blænding, der hæmmer beboerens opfattelse af de fysiske omgivelser.

Parallele fællesskaber

Behovsafdækningen viser, at fællesskabet skal prioriteres højt i botilbuddet, men enten i mindre enheder eller i parallelle fællesskaber, hvor hver beboer kan have sin egen aktivitet, men alligevel oplever en social forbindelse ved fysisk nærhed til andre. Dette kræver, at man for eksempel i fællesarealer har forskellige tilbud med mulighed for fleksibel afstand til hinanden. Et eksempel på dette kan være et arbejdsbord med tre computere på række, madlavning i køkkenet eller tre motionscykler ved siden af hinanden. De parallelle fællesskaber er afgørende for, at beboerne kan have glæde af et fællesskab, selv om de måske ikke

er gode til at indlede, fastholde eller udvikle kontakten til andre. Parallelle fællesskaber skal derfor understøttes i de fysiske rammer, da erfaringer viser, at de sociale kompetencer bliver svagere med alderen.

Flytning eller ombygning – en ny chance

På trods af at kontinuitet og ro er vigtige faktorer for beboernes livskvalitet, udpeger flere medarbejdere på botilbud, at selve den proces, det vil være at flytte en beboer til en ældrebolig eller ombygge en eksisterende bolig, kan give en unik mulighed for at omdefinere vaner og rutiner hos den enkelte beboer. Det skal altså ikke undervurderes, at ændringer af de fysiske rammer kan være en del af en positiv forandring, hvor man ved hjælp af overskuelighed og tydelighed kan forbedre livskvaliteten hos den enkelte beboer – selvfølgelig med den rette planlægning.

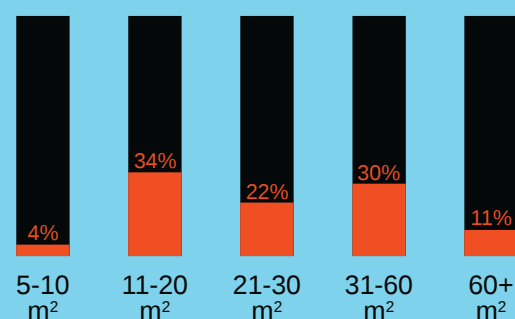
Tværfaglighed

Personalet på botilbuddene vil i fremtiden stå over for nye udfordringer i kraft af, at beboer-

SKOVBO - INSTITUTION FOR FYSISK OG PSYKISK HANDICAPPEDE

Boligstørrelser for beboere på botilbud:

TAL FRA "UTIDSSVARENDE BOLIGER - EN UNDERSØGELSE AF BOTILBUD TIL VOKSNE MED HANDICAP", SOCIALPÆDAGOGERNE, MARTS 2009

62% af boligerne har **kun et rum**
65% af boligerne har **eget bad**
43% af boligerne har **eget køkken**

nes autisme vil suppleres af de gængse aldringssymptomer. Dette skaber en situation, hvor nye kompetencer og specialiseret personale, som for eksempel social- og sundhedshjælpere, sygeplejersker og fysioterapeuter skal inddrages i botilbuddet.

Der vil være forskellige modeller for, hvordan botilbuddet kan opnå kompetencer på dette felt, da det måske også kan danne partnerskaber med andre institutioner, der har den

specielle faglighed, der behøves i en given situation. Der vil også være forskellige modeller for hvordan viden distribueres i botilbuddet – er der en jævn fordeling, hvor alle har et vist grundniveau eller har enkelte medarbejdere spidskompetencer på givne områder? Uanset om de nye kompetencer etableres ved hjælp af ansættelser eller eksterne samarbejder, er det vigtigt at de fysiske rammer kan muliggøre et godt og effektivt samarbejde på tværs af faggrænser.

om designprincipper

Dette afsnit indeholder vores bud på de vigtigste overvejelser, når man skal udforme de fysiske rammer for botilbud for ældre med autisme. Designprincipperne i dette afsnit kan bruges som et værktøj, når man formulerer visionen eller arbejder med planlægning og byggeprogram for et nyt botilbud eller ombygning af et eksisterende.

Afsnittet viser, hvordan de fysiske rammer i botilbuddet bør disponeres – både overordnet og mere detaljeret inden for de enkelte områder. Indledningsvist vises en overordnet udlægning af botilbuddets forskellige områder og deres indbyrdes relationer for derefter at fokusere mere på de enkelte områder. Hvert område af botilbuddet er beskrevet i tekst, diagrammer og referencebilleder. Undervejs i afsnittet optræder en række design-

principper formuleret ved korte sætninger med tilhørende ikoner, der opsummerer afsnittet og giver et hurtigt overblik over modelprogrammet.

Designprincipperne er baseret på en række forudsætninger, der ligger til grund for et botilbuds fysiske rammer. En af forudsætningerne er, at botilbuddet opdeles i boliggrupper af varierende størrelser, der kan imødekomme forskellige beboeres behov i forhold til gruppestørrelser, personlig kemi og plejebehov. En anden af forudsætningerne er, at beboerne både har adgang til fællesarealer samt opholdsområder, der kun tilhører boliggruppen. Botilbuddet er som udgangspunkt beskrevet som et samlet, nyt byggeri – men sidst i afsnittet vises to scenarier for henholdsvis spredt byggeri og ombygning af eksisterende byggeri. Den nærmere udformning af botilbuddet vil altid være afhængig af specifikke, lokale forhold som beliggenhed, økonomi, ombygning eller nybyggeri, procesorganisation samt valg af rådgivere.

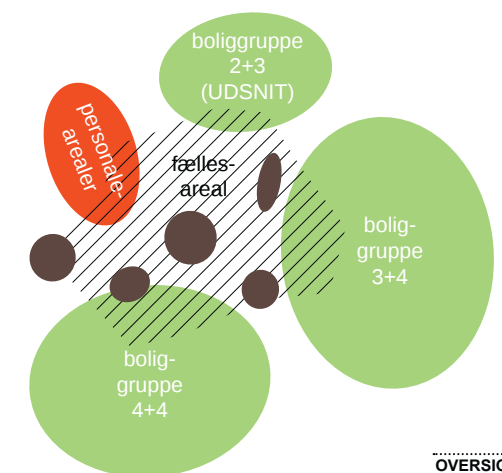
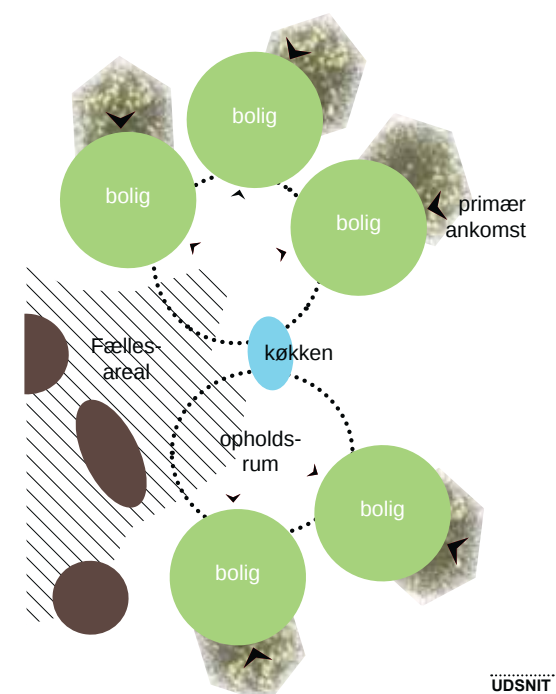

samlet disponering

De to diagrammer på denne side viser henholdsvis en oversigt over et samlet botilbud og et udsnit omkring en gruppe boliger. Oversigten viser den samlede disponering af botilbuddet, og i udsnittet vises et eksempel på en boliggruppe, der er underdelt i to klynger på henholdsvis to og tre boliger.

Boligen er beboerens hjem. Den primære ankomst til boligen sker udefra. En sekundær indgang giver adgang til et delt opholdsareal.

Privat udeareal til hver bolig.

Opholdsareal i boliggruppe. I dette eksempel deles to opholdsarealer mellem henholdsvis 2 og 3 boliger i en boliggruppe på 5.

Fælleskøkken i boliggruppen. Køkkenet deles i dette eksempel af en boliggruppe på 5 boliger.

Fællesarealer er de områder i botilbuddet, der er frit tilgængelige for beboere, medarbejdere og gæster. Fællesarealer i dette eksempel kan være udendørs såvel som indendørs.

Funktionsrum er områder i fællesarealet, der indeholder specifikke funktioner, som musikrum, it-rum, bibliotek eller sundhedsrum.

Personalearealet er et område, hvor personale, ledelse og administration kan udføre det arbejde, der ikke kræver nærhed til beboere.

bygning & omgivelser

Dette afsnit beskriver de generelle forhold, der gør sig gældende for botilbuddets fysiske rammer og omgivelser. Anbefalingerne gælder for bygningen generelt såvel som for de delområder, der beskrives i de følgende afsnit.

Bygningsfysikken skal i det omfang, det er muligt, være fleksibel og varetage flere funktioner. Alle rum skal indrettes med fokus på trivsel, funktion og fleksibilitet. Rummene skal understøtte beboernes behov for privathed og intimitet, samtidig med at det er muligt for beboerne at leve et socialt liv med hinanden og de pårørende, som kommer på besøg. Der skal være god plads til de forskellige aktiviteter, og rum med stor lofthøjde foretrækkes, da det har en positiv indvirkning på trivsel. Små rum kan virke klaustrofobiske på per-

soner med autisme såvel som på alle andre. Selvom fleksibilitet i de fysiske rammer er vigtig, må fleksibiliteten i huset dog ikke blive generende for de ældre i hverdagen, der kan føle utryghed ved konstante forandringer.

Som udgangspunkt foretrækkes byggeri i en etage af hensyn til tilgængelighed. Hvis dette ikke er muligt, vil det være hensigtsmæssigt, at boligerne befinder sig i stueplanet, og at der sikres tilstrækkelig akustisk isolering i etageadskillelsen. Personalearealer som administration vil med fordel kunne placeres på 1. sal.

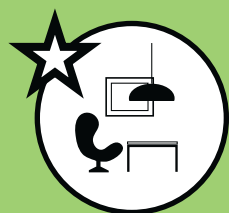
Det er vigtigt, at man arbejder på at undgå institutionspræg i botilbuddet og skaber en hjemlig atmosfære med udgangspunkt i den enkelte, for eksempel ved hjælp af rummenes udformning, materialer og inventar.

Placering og omgivelser

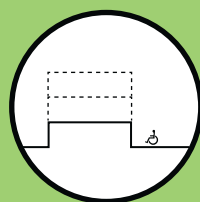
Den optimale placering for et botilbud er i rolige, grønne omgivelser, centralt placeret

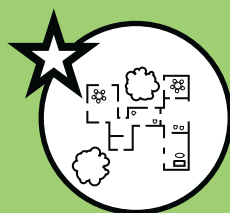
FRA HINNERUP KOLLEGIET

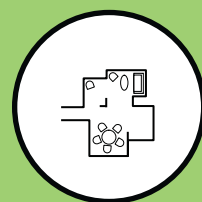
Prioritér boligen og undgå institutionspræg.

Byggeri i en etage foretrækkes af hensyn til tilgængelighed for beboere og gæster.

Skab overskuelighed og ro i botilbuddet for at befordre, at beboerne føler sig trygge.

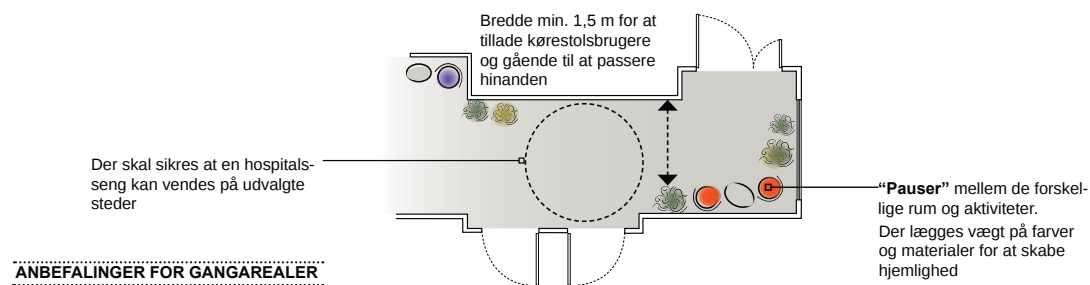

Undgå små rum, der kan skabe konflikter og virke klaustrofobiske.

i forhold til transport, indkøb og aktiviteter – gerne i mindre lokalsamfund. Det kan være svært at opfylde alle disse ønsker, men det vægtes højt, at botilbuddet ikke placeres i centrum af større byer, hvor der kan være problemer med støj og forstyrrende aktiviteter. Beliggenhed i nærhed af beskæftigelse på værksteder og dagtilbud foretrækkes, så beboeren ikke oplever for mange skift i omgivelserne. Let adgang til lokale tilbud som læ-

gehus, sygeplejerske, fodterapeut, zoneterapeut og massage skal overvejes. Dette kan for eksempel ske igennem et sundhedsrum i botilbuddet.

Det er vigtigt, at man arbejder grundigt med afskærmning og privathed i forhold til omgivelserne for at undgå forstyrrende lyde og synsindtryk, for eksempel ved hjælp af beplantering som træer og hække.

ANBEFALINGER FOR GANGAREALER

Ankomst

Det første møde med bygningen skal være let overskueligt både for beboerne og de pårørende, og der skal være let adgang til medarbejdere og administration.

Hovedindgangene er indgangen til hver af beboernes egne boliger. Derudover kan en fælles ankomst for besøgende, medarbejdere og pårørende placeres centralt i forhold til fælles- og personalearealer. Den fælles indgang skal være imødekomende og med et hjemligt præg, et tilknyttet grønt udeareal og mulighed for siddepladser til ophold. Ankomsten skal være tydeligt markeret, men må samtidig ikke være for storslået, da det kan opfattes som skræmmende.

Parkeringspladser og adgang til offentlig transport via gangsti eller fortov skal befinde sig tæt på beboeres egne indgange og den fælles indgang. I forbindelse med den fælles indgang skal der placeres en korttids-holdeplads for bus, taxa eller pårørendes biler. Parkeringspladser placeres, så de ikke skærmer udsynet fra bygningen i boliger og fællesarealer. Generelt skal botilbuddet udformes med de samme tilgængelighedskrav som til en plejebolig. Dette betyder, at man

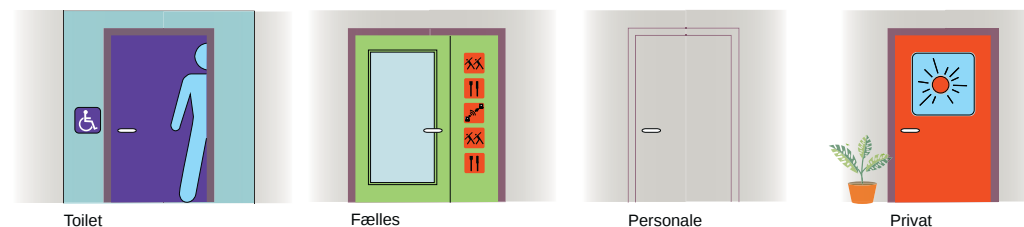
skal tage hensyn til kørestole, mobillifte og hospitalssenge både i den enkelte bolig og i resten af botilbuddet.

Gangarealer og overgange

Korte eller organisk udformede gangarealer tilstræbes, da lange gange kan appellere til monoton vandring og problematisk adfærd med efterfølgende forstyrrelser for de andre beboere. Gangarealer skal være brede nok til at tillade en vis møblering til kortere ophold, uden at de bruges som parkeringsplads for hjælpemidler. Af hensyn til tilgængelighed skal dørtrin undgås, og alle udgange og indgange skal markeres tydeligt med en specifik farve eller valg af materiale efter funktion. Alle gangarealer skal overholde generelle regler om tilgængelighed, da mange af beboerne og de pårørende er gangbesværede i forskellig grad.

Tydelighed og piktogrammer

Al kommunikation, som vedrører bygningsfsikken, skal være tydelig. Det skal markeres tydeligt, hvilken funktion rummene har, dels ved hjælp af støttesystemer (som for eksempel skemaer), piktogrammer og skiltning, men også i form af rumligheder, farver og materialer. Tydelighed har stor indvirkning på

EKSEMPEL PÅ TYDELIGHED VISUALISERING AF RUMS FUNKTIONER

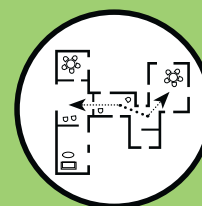
beboernes adfærd og kan være med til at understøtte gode rutiner og vaner, for eksempel i forbindelse med hygiejne.

Antallet af rum, som beboerne ikke har adgang til, bør begrænses. Hvis det er nødvendigt, at beboerne ikke har adgang til et rum, bør døren til rummet males i samme farve som omgivelserne, så den ikke opfordrer til brug af beboerne eller virker distraherende. Døre til fællesrum bør derimod være klart markerede. Toiletdøre skal også være særligt markerede, især af hensyn til ældre med inkontinens og reduceret mobilitet. Døre til beboernes lejligheder kan gøres genkende-

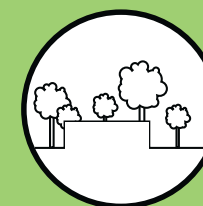
lige med individuelle farvekodninger og personligt præg.

Man kan overveje at anvende døre med glasfyldinger, således at rummets funktion eller aktivitet kan ses., dog bør der være gardiner, der kan trækkes for af hensyn til privathed.

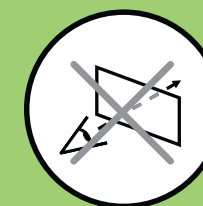
Skilte skal være ensartede i forhold til skrifttyper og grafisk udtryk. Information skal generelt være let at forstå. Det er vigtigt, at skilte placeres hensigtsmæssigt, så de også kan ses af kørestolsbrugere, synshæmmede og ældre, der går foroverbøjede pga. en kroget ryg.

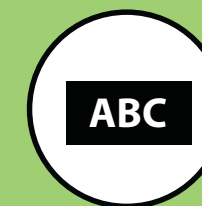
Læg vægt på, at gange skal være korte eller organiske udformede. Skab nicher og kroge i gangarealerne.

Botilbuddets optimale placering er i rolige, grønne omgivelser, centralt placeret i forhold til transport og indkøb.

Fokuser på afskærmning og privathed i forhold til botilbuddets omgivelser.

Gør skiltning enkel og overskuelig. Undgå unødvendig skiltning.

EKSEMPEL PÅ BRUG AF BOARDMAKER SOM STØTTESYSTEM

Støttesystemer

Dagskemaer, ugeskemaer og beskrivende billeder er vigtige redskaber for de ældre med autisme, så de kan forstå deres omgivelser og strukturere deres egen hverdag. Systemerne integreres i bygningsfysikken fra begyndelsen og gøres så enkle som muligt ved hjælp af optimale rum-, lys-, farve- og lydforhold, hvor de opsættes – både i boliger og fællesarealer. Det anbefales, at disse systemer udvides, nytænkes og gøres digitale i det omfang, det er muligt. Det er for eksempel vigtigt, at der et centralt sted i huset er plads til en tavle, der viser, hvilket personale der er på arbejde hvornår. Denne information gør, at beboeren ikke behøver at bruge en masse kræfter på at gætte sig frem til, hvem man skal være sammen med hvornår. En anden tavle kunne vise gæster i den kommende uge.

Overflader og materialer

Der ligger en udfordring i at finde en balance mellem hjemlige og praktiske materialer. Funktion, sikkerhed og tilgængelighed skal selvfølgelig vægtes højt, men det tilstræbes også, at beboerne oplever og betragter det sted, hvor de bor som hjemligt – gerne med farver, billeder og passende belysning.

Farver er et vigtigt tema, når man har med mennesker med autisme at gøre. Objekter skal have kontrast til baggrunden, da det gør det lettere at orientere sig i rummet eller i bygningen, hvis farverne på de store flader adskiller sig fra hinanden. Lofter, vægge, døre og gulve bør have tydelig farvekontrast til øvrige omgivelser og skal gøre det muligt at sanse og fornemme rummets størrelse, stemning og funktionalitet. Skinnende overflader

der bør undgås på grund af risiko for spejlinger, som kan forvirre. Varme farvenuancer foretrækkes, da de lettere kan opfattes af mennesker med nedsat syn.

Gulve

Det er vigtigt at undgå for skarpe og kontrastfyldte overgange mellem materialer og andre linjer i gulvet, som for eksempel dørtrin, da nogle mennesker med autisme kan opfatte linjer og streger på gulvet som en grænse, der kan være svær at passere. Gulve i rum, der støder op til hinanden, bør have samme farve, da forskellen ellers kan opfattes som en niveauforskel eller et dybt hul. Alle gulve skal være skridsikre og sikre nem rengøring. Gulve bør ikke have mønstre, da de kan opfattes som pletter eller objekter.

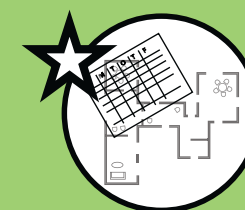
Kvalitet i komponenter og materialer

Det er vigtigt, at man tænker kvalitet og holdbarhed ind i alle komponenter og overflader. Dette kan for eksempel være i forhold til hængsler og håndtag, hvor man skal regne

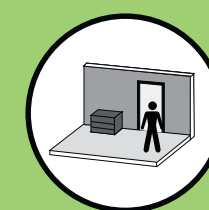
med et større slid og en større belastning end i normalt byggeri. Man skal først og fremmest være opmærksom på, at den primære funktionalitet og den generelle æstetiske fremtræden skal dokumenteres i kravspecifikationerne til botilbuddet. For eksempel kan billigere typer af sikkerhedsglas være stærkt reflekterende og derved generende – dette kan undgås ved hjælp af præcist formulerede krav til materialer.

Lys

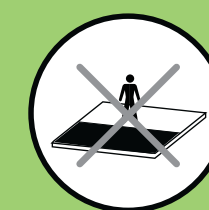
Der skal lægges stor vægt på naturligt lysindfald, da det naturlige lys har ekstra gavnlige effekter på personer med autisme og ældre mennesker generelt, fordi det påvirker overskueligheden og den psykiske tilstand positivt og fremmer trivslen i det daglige. Dagslys påvirker også beboernes dagsrytme positivt og får dem bl.a. til at sove bedre. Kunstig belysning skal tilpasses de enkelte rum og tilgodesee beboernes individuelle behov for belysningsniveau bedst muligt. Udover generel rumbelysning gøres det ved at benytte juster-

Udform centrale og logiske placeringer til støttesystemer - både i fællesarealer og i boligen.

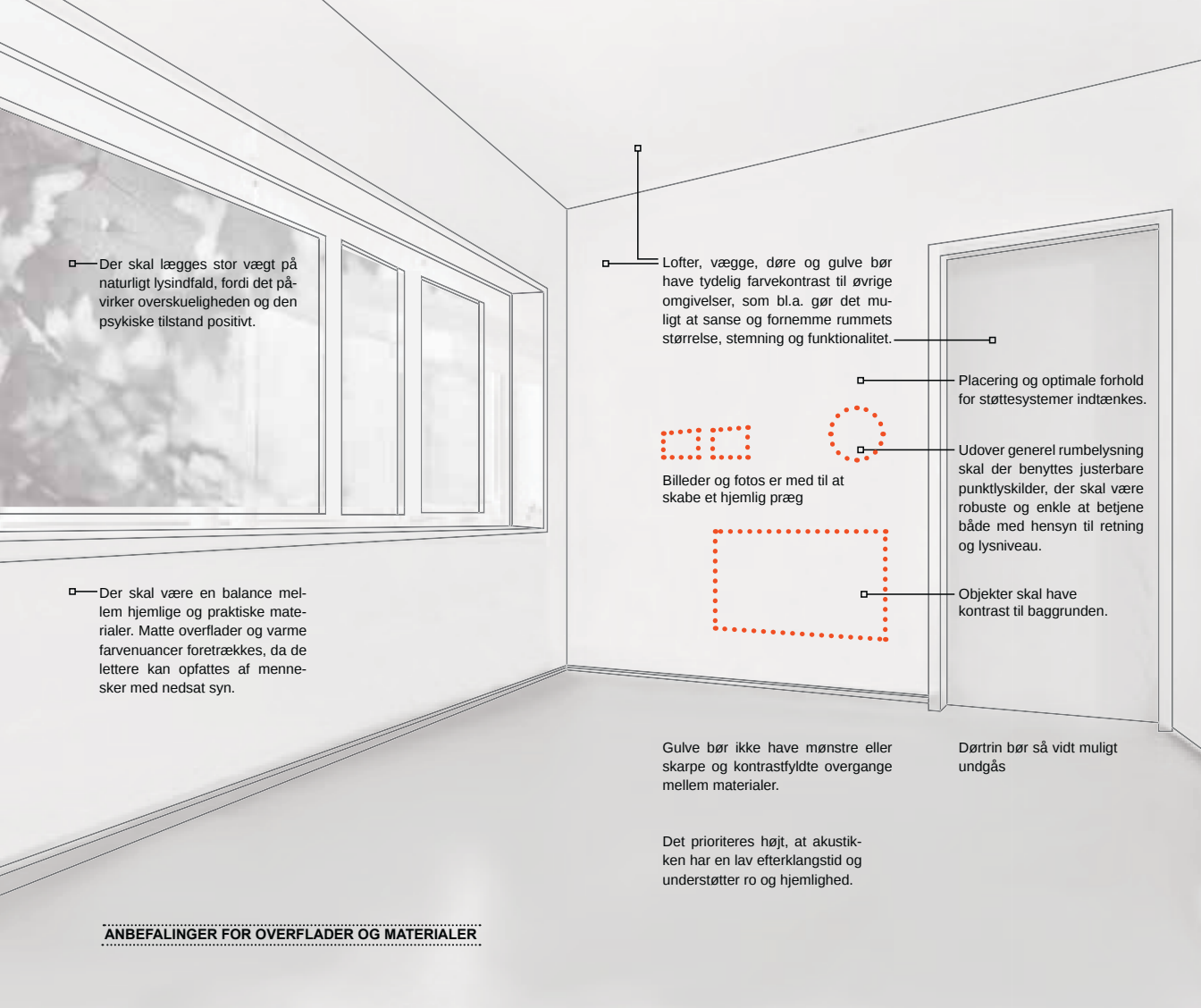
Brug forskelle i farver og materialer til at adskille og fremhæve vægge, gulve, lofter og døre fra hinanden.

Undgå linjer og kontraster i gulvet, som for eksempel ved overgange i materialer, riste og dørtrin.

Undgå gulve med mønstre, der kan opfattes som forstyrrende pletter eller objekter.

bare punktluskilder, der skal være robuste og enkle at betjene - både med hensyn til retning og lysniveau.

Akustik

Det prioriteres højt, at akustikken bør understøtte ro og hjemlighed og derfor har en lav efterklangstid. Da loftshøjden kan være stor, skal der tages højde for, at akustikken skal styres, så der ikke bliver et problem med støj.

Der skal også tages højde for, at forstyrrende støj fra ventilation, køkkener eller teknikrum begrænses.

Konflikthåndtering

Beboernes og medarbejdernes sikkerhed skal tænkes ind i bygningen på et tidligt stadium. Derfor kan man overveje, om alle rum bør have to udgange. Dette kan være med til at sikre, at medarbejderne kan træde et skridt

uden for og forhindre eventuelle konfliktsituationer, før de eskaleres.

Overgang mellem ude og inde

Det har stor betydning for beboernes velvære, at de har adgang til udendørsarealer, og det er derfor vigtigt, at adgangsforhold er gode – også for gangbesværede og kørestolsbrugere. Overgangen fra inde til ude kan ske gradvist, for eksempel ved at terrassen overdækkes.

Lokalområdet

Lokalområdet er ofte en vigtig del af hverdagen for beboerne på et botilbud for mennesker med autisme. Det er vigtigt, at kontakten til omverdenen er god, og det anbefales derfor at involvere lokalområdet i det omfang, det er muligt også for at afmystificere autisme. For eksempel kan man holde åbent hus arrangementer for naboer og derved muliggøre et godt og naturligt forhold til de lokale. Der er også sandsynlighed for, at beboerne vil benytte de lokale tilbud som svømmehal-

ler, gymnastiksale og butikker mere, hvis de er trygge ved at færdes ude blandt naboer og lokale, som de kender.

Transport

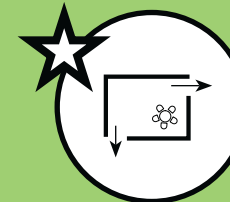
Det er vigtigt, at beboerne – hvad enten de er alene eller assisteret af personale – har let adgang til transport, enten via gode parkeringsforhold eller via god offentlig transport. Vejen dertil skal være sikker i forhold til øvrig trafik og tage hensyn til, at mennesker med autisme har behov for visuel og lydmæssig ro – ellers er der risiko for, at beboerne ikke vil bruge den.

Tænk kvalitet og holdbarhed ind i alle komponenter og overflader. Belastningen vil være større end i andre bygninger.

Priorité, at akustikken er velfungerende og understøtter ro og hjemlighed.

Tænk sikkerhed og konflikthåndtering i forhold til beboere og medarbejdere. Overvej om rum skal have mindst to udgange.

Overvej at gøre overgange fra inderum til uderum gradvise ved hjælp af overdækninger, udhæng og overflader.

boligen

Boligen er i forhold til beboerens trivsel den vigtigste del af botilbuddet. Der er i højere grad tale om en selvstændig lejlighed frem for et værelse, og derfor skal boligen også ses som et skridt i retning af yderligere selvbestemmelse hos beboeren. De enkelte boliger er med til at skabe en afgrænsning af det private rum, og det skal tydeliggøres både fysisk og visuelt – også i forhold til personalet.

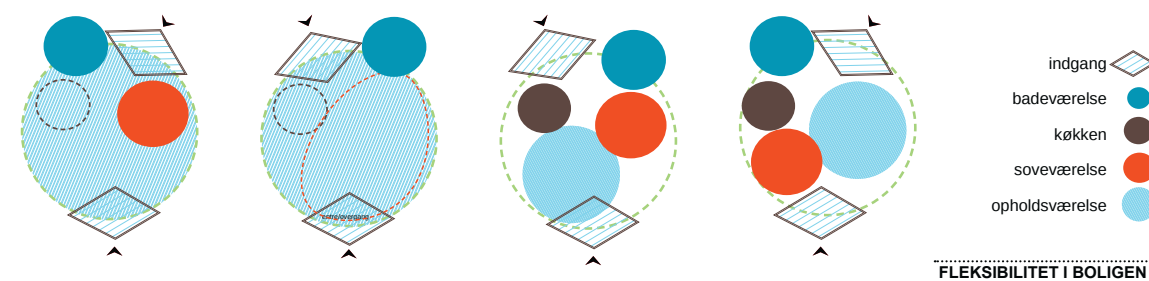
Boligen har to indgange og består af et areal, der kan deles mellem entré, stue eller opholdsværelse, soveværelse, køkken og badeværelse. I forbindelse med indgangen udadtil etableres et privat udeareal, der afskærmes i forhold til beboernes individuelle præferencer.

I planlægningen af botilbud vil der på grund af den fremtidige beboers økonomiske situation som lejer indgå en afvejning af boligens

og fællesarealernes størrelse, da beboeren gennem sin boligsikring også er med til at betale for en andel af fællesarealerne. I dette modelprogram anbefaler vi et spænd i forhold til boligstørrelsen, der vil kunne befordre de særlige krav til en bolig til ældre med autisme. Der redegøres yderligere for dette i afsnittet *Rumprogram*.

Fleksibilitet

I boligen stilles der store krav til fleksibilitet i forhold til rums indretning og funktioner. Fleksibilitet i boligen er meget vigtig, da mennesker med autisme har meget forskellige ønsker og behov. Det kan for eksempel være fordelagtigt at kunne dele boligen op i to eller flere mindre rum for at tydeliggøre rummenes forskellige funktioner, som for eksempel at sove, spise og arbejde. På den anden side kan større rum også være efterspurgt, da et af problemerne i den nuværende generation af boliger er, at værelserne i realiteten er for små til at få besøg af familie og venner.

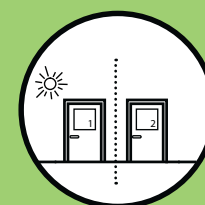
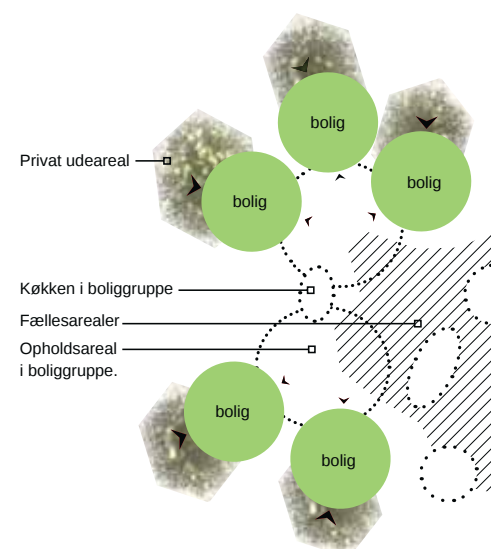
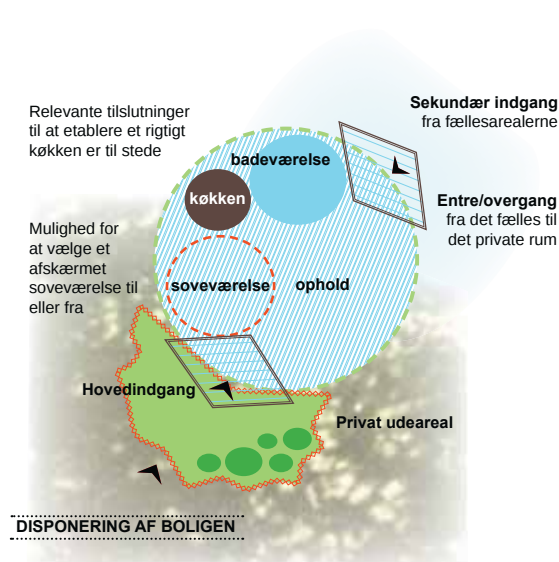
Fleksibilitet kan også handle om interne forandringer på botilbuddet – det kan være nødvendigt at flytte beboere mellem enheder eller behovet for støtte kan variere og have indvirkning på kravene til de fysiske rammer.

Fleksibilitet er et nøgleord i forhold til at muliggøre, at beboerne kan sætte deres personlige præg på boligen. Beboeren skal kunne skabe sig en tryk og bekendt verden med vægt på enkelthed og genkendelighed. Derfor skal der være plads til særinteresser og andre ting, der er med til at understøtte beboerens identitet. Det kan være i form af mulighed for opbevaring af samlerobjekter –

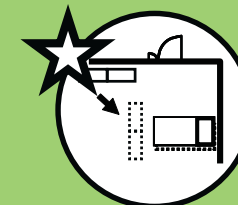
man kan for eksempel forestille sig, at man etablerer brede vindueskarme eller hylder med plads til personlige genstande, men ofte vil der også være brug for lukket opbevaring. Det er derfor vigtigt, at man placerer for eksempel døre og stikudtag, så der er tilstrækkelig vægplads.

Adgang

Boligen skal indrettes med to indgange: en egen indgang fra uderummet og en sekundær indgang fra fællesarealerne. Indgangen fra uderummet er med til at signalere, at beboeren er et voksent og selvstændigt menneske med sit eget hjemlige domæne. Det vil

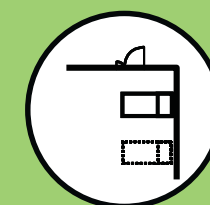
Der skal etableres to indgange: en egen indgang udadtil og en sekundær indgang mod fællesarealerne.

Skab fleksibilitet i forhold til boligens rum, inventar og funktioner.

Giv plads til særinteresser og personligt præg i boligen.

Skab mulighed for besøgsvenner eller overnattende familie i boligen.

også gøre det muligt at få adgang til uderum og omverdenen, uden at beboeren skal bevæge sig gennem fællesarealer. Beboeren har altså mulighed for at være sig selv, at komme hjem i ro og mag og tilvælge fællesarealerne, når han/hun har lyst og behov for det. Dørene til boligen skal tydeligt kommunikere, at man nu træder ind i et hjem, der tilhører et individ med egen historie og eget særpræg. Ved indgangen fra fællesareal kan man med fordel skabe en lille niche, der kan blødgøre overgangen fra det fælles og det private rum.

Indgangen fra uderummet skal kunne låses op udefra og låse automatisk af hensyn til sikkerhed og tyveri – hvordan aflåsning skal foregå vurderes individuelt, men det er vigtigt, at mulighederne er til stede fra starten. I konfliktsituationer vil denne dør også kunne fungere som flugtvej for medarbejderne. Det er vigtigt, at døren får karakter af at være en rigtig dør og ikke kun en terrassedør. Døren skal derfor enten udstyres med eller forberedes til

ringeklokke, brevsprække og navneskilt. Dørene kan udstyres med et nærhedsaktiveret låse- og åbnesystem for at gøre betjeningen nemmere. Dette system kan også styre for eksempel andre beboeres adgangsrettigheder.

Køkken

Måltider er for flertallet af beboere en meningsgivende og vigtig del af dagligdagen, der ofte vil være blandt dagens højdepunkter. Udover tilbud om madlavning og spisning i fællesområdet skal den samme funktion også tilbydes i boligen. Køkkenet bruges måske ikke hver dag, men det er vigtigt, at tilbuddet er til stede, hvis familien er på besøg, og man skal spise sammen, eller hvis beboeren for eksempel vil bage en kage sammen med en medarbejder. Der skal derfor som udgangspunkt være mulighed for at etablere et rigtig køkken i boligen. Efter behov kan boligen indrettes med et tekøkken, men det er vigtigt, at installationer er forberedte, hvis dette behov senere skulle ændre sig – det kunne

for eksempel være de relevante tilslutninger til vand, afløb og el.

Badeværelse

Badeværelset bør dimensioneres som i en plejebolig og skal derfor være større end almindelige badeværelser. Man skal her tænke beboernes aftagende færdigheder ind på et tidligt stadie. Badeværelset skal derfor både være indrettet med henblik på selvhjulpne beboere og beboere, der kræver yderligere støtte – enten i form af rollator, kørestol, mobilift eller hjælpere. Det er vigtigt, at venderadier dokumenteres, og at tilgængeligheden tænkes ind som en vigtig parameter. Det skal overvejes, hvordan beboeren vil bruge badeværelset, hvordan beboeren kan vende sig og placere sig for at komme til håndvasken.

Badeværelset skal indeholde et kaldeanlæg, der kan give beboeren mulighed for at kontakte personalet.

I plejeboliger kan man se riste ved døren, der fungerer som afløb for at skåne gulvet uden for badeværelset. For mennesker med autisme kan denne rist opfattes som en grænse, der er ubehagelig at passere, og det anbefales derfor, at man fortsætter gulvbelægnin-

gen fra badeværelset et par meter ud i det tilstødende areal.

Det er vigtigt, at badeoplevelsen bliver en positiv og stimulerende oplevelse for beboeren, der er med til at motivere til en høj hygiejne – for eksempel gennem brug af farver og materialer.

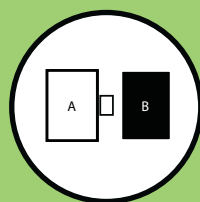
For at undgå eventuelle skoldninger er det vigtigt at sætte en fornuftig grænse for vandets maksimumtemperatur. Sanitetsudstyr, toiletsæde, håndklæde og diverse tilbehør bør have farvemæssig kontrast til baggrunden. Man kan med fordel arbejde med tydelighed, for eksempel ved at indbygge sensorer og lys, der viser, hvornår et bad skal starte og slutte.

Inventar

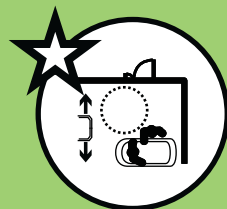
Udgangspunktet for boligens inventar skal altid være beboernes egne møbler og ønsker til indretning og funktionalitet i deres bolig. Boligen skal kunne tilpasses med fleksible løsninger, for eksempel med flytbare rumdelere (der også kan indeholde opbevaring), fleksible hylde- og skabsmoduler og plads til at kunne installere tilstrækkelige, men ikke unødvendige hjælpemidler. Man kan over-

Indret boligens køkken efter beboernes behov, men med alle relevante tilslutninger til vand og el.

Skab tydelighed i overgangen mellem det fælles og private rum.

Badeværelset skal være stort og nemt at benytte – også for mennesker med aftagende færdigheder.

Understøt hygiejne hos beboeren ved at gøre badeoplevelsen til en sanselig og positiv oplevelse.

veje at indføre udskiftelige låger på fast inventar, der kan give mulighed for yderligere personligt præg.

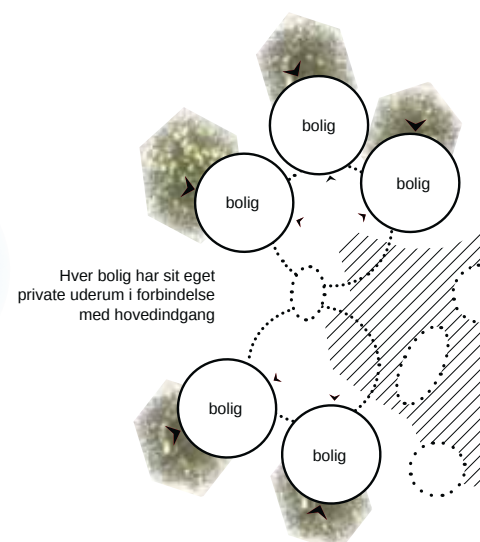
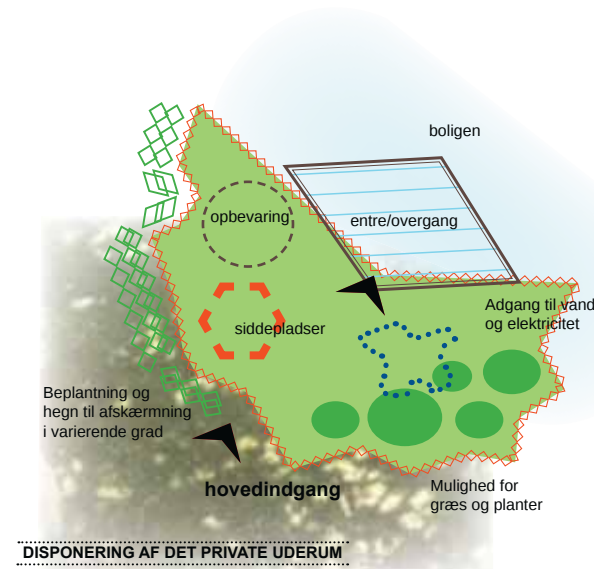
Det private uderum

Det private uderum fungerer som ankomst, afskærmning og have. Uderummet kan især være vigtigt som en udkigspost, hvor beboeren kan følge med i livet omkring boligen uden at føle sig udsat eller beskuet. Dette stiller krav om udsyn og afskærmning til beplantning og hegn.

Forskellige beboere kan have forskellige behov og ønsker i forhold til uderummet, og det

er derfor vigtigt, at man i planlægningsfasen tager højde for, at uderummet kan ændres efter interesse og efter botilbuddets mulighed for vedligehold. For eksempel kan vand være en stor attraktion for nogle beboere, mens andre vil sætte pris på en have med krydderurter og andre planter. Behovet for afskærmning vil også være individuelt.

Uderummet skal udformes med adgang til vand og elektricitet og kan indeholde et skur til særinteresser og opbevaring. Det er væsentligt, at behovet for tryghed i uderummet imødekommes, for eksempel ved at integrere kaldefunktion til personalet.

Hjælpemidler

Det vil være fordelagtigt at tænke opbevaringsplads til hjælpemidler som rollator og kørestol ind i boligen eller i umiddelbar nærhed af indgangene, uden at gangarealer og uderum bliver gjort til parkeringsarealer. Man kan for eksempel tænke sig en lille overdækning uden for eller et indbygget skab i fællesarealerne ved boligen.

Teknologi

Man kan med fordel tænke et 'Smart Home' system ind som en del af det samlede byggeri. Systemet kan indeholde flere funktioner, som for eksempel styring af lys, varme, ventilation, alarmer og sikring. Dette kan både have en præventiv og støttende funktion ved at assistere beboeren, men også en alarmfunktion til at melde uheld, som for eksempel brand. Systemet kan for eksempel omfatte brandalarmer (røgdetektorer), magnetkontakter på døre til lejligheder, komfurovervågning, faldalarmer og automatisk lysstyring, for eksempel i form af rutelys, når en beboer

skal på badeværelset om natten. Systemet vil også muliggøre, at man kan benytte lys, der om morgenen gradvist øger lysstyrken og vækker beboeren på en blid måde. Dette system skal tænkes ind som en integreret del af personalets og beboernes øvrige informations- og kommunikationssystemer.

Tænk opbevaringsplads til hjælpemidler ind i bygningen. Undgå at gangarealer og uderum bliver gjort til parkeringsarealer.

Etabler et privat uderum i forbindelse med boligen, der skal fungere som ankomst, afskærmning og have.

fællesarealer

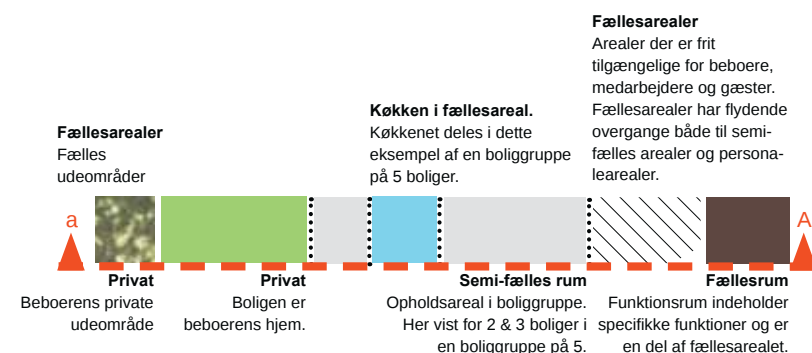
I botilbud til ældre mennesker med autisme er fællesarealerne et vigtigt supplement til tilbuddene i den private bolig. Her kan fællesskabet i botilbuddet udfolde sig, og her kan man skabe rammerne for gode, fælles oplevelser for beboere og medarbejdere. Fællesarealer skal både give beboerne plads til at være alene, men også til at være sammen med andre på det niveau, de selv ønsker. På de betingelser vil beboere oftest føle stor glæde og stimulation ved det sociale liv, så det er vigtigt, at det rumlige tilbud er til stede for at befordre og fastholde positive vaner.

Det er vigtigt, at man i botilbuddet regner med, at fællesrum vil blive brugt meget, da beboeres begrænsede mobilitet kan betyde, at de ikke længere kan tage til arbejde, dagbeskæftigelse og fritidsinteresser. Hos enkelte kan der også være et ønske om at få mere tid til fritidsinteresser og hobbyer, og

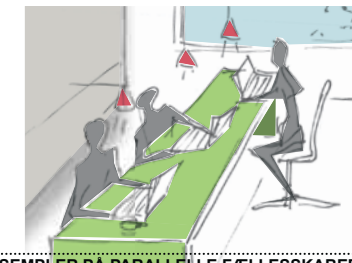
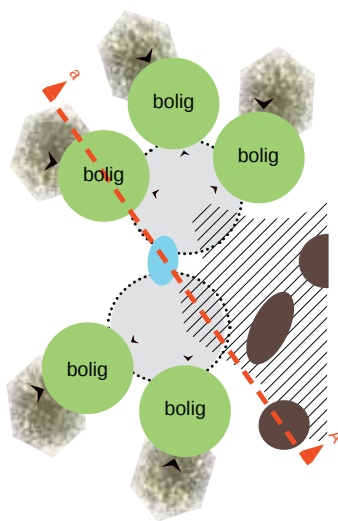
derfor vil de trække sig tilbage fra for eksempel eksterne dagtilbud og værksteder. Dette stiller øgede krav til mængden og kvaliteten af tilbud i fællesarealerne. Her er fleksibiliteten igen en vigtig parameter, da tilbuddene både skal baseres på personalets erfaringer og den enkeltes ønsker.

Der skelnes her mellem to typer af fællesarealer. Den ene type fællesareal samler 2-4 boliger omkring sig i en klynge og tilhører som udgangspunkt kun disse boliger. Mængden af boliger omkring dette fællesareal afhænger af beboernes personlige præferencer, kemien med andre beboere og krav til pleje. Dette areal er forholdsvist småt og bruges mest som et opholdsrum eller et sted uden for hjemmet, hvor man kan lade sine særinteresser udfolde sig. To af disse klynger kan med fordel dele et køkken eller andre faciliteter i en boliggruppe.

Den anden type fællesareal er fælles for alle beboere. Dette er et større areal, der inde-

DISPONERING AF FÆLLESAREALER - SNIT IGennem ZONER

EKSEMPLER PÅ PARALLELLE FÆLLESSKABER

holder opholdsrum og rum med særlige funktioner som motion, sundhed, bibliotek, it og musik samt personalearealer.

Det er vigtigt, at disse fællesarealer, der deles mellem flere grupper, har direkte adgang til gruppernes egne områder. Man skal altså undgå situationer, hvor en gruppes område bliver til et gennemgangsrum for en anden gruppe. Dette gælder også i forbindelse med gangzoner, der forbinder de enkelte boliger med fællesarealerne.

Parallele fællesskaber

Fællesarealer skal kunne tilbyde beboerne at være en del af parallelle fællesskaber, hvor hver beboer – som tidligere nævnt – nok beskæftiger sig med sine særinteresser, men alligevel opnår en følelse af fællesskab i kraft af en nærhed til andre beboere. De parallelle fællesskaber kan som nævnt muliggøre, at beboerne kan have glæde af et fællesskab, selv om de kan have svært ved at indlede, fastholde eller udvikle kontakten til andre. Det er derfor vigtigt, at man etablerer forskellige tilbud med mulighed for indbyrdes fleksible afstande. Et eksempel på dette kan som nævnt være et arbejdsbord med tre computere ved siden af hinanden, en storskærm i

et tv-rum eller tre motionscykler ved siden af hinanden.

Fleksibilitet i fællesrum

Fællesrum skal have en planløsning, der muliggør forskelligartet brug af rummene. Rumene skal både kunne håndtere situationer, hvor beboerne ønsker at være fælles og alene, og det er derfor vigtigt, at rummenes form og overflader kan tilgodese behovene hos forskellige parallelt fungerende brugere med varierende grad af afskærmning. For personen med autisme kan det være forstyrrende eller ubehageligt at skulle dele et åbent fællesrum – med mindre man markerer 'sikre' zoner, der er med til at definere et rum i det fælles rum, der kun er beboers, og hvor beboeren føler den nødvendige tryghed. Dette kan for eksempel ske med skiltning, farver, inventar eller skillevægge. Her kan man arbejde med flytbare afskærmninger, der kan ændres efter behov.

Den vigtigste egenskab ved fællesrum er, at de skal befordre ro og sammenhængende oplevelser i modsætning til den forvirring, der kan opstå ved mange simultane, uafskærmede aktiviteter. Andre vigtige egenskaber er overskuelighed og tydelighed. Rummets

funktion, opdeling og ejerskab skal kommunikeres tydeligt til beboerne, så de ved, hvad der kan forventes. Her kan man bruge farvekodninger på afskærmninger, der angiver grunden til dens placering. En farvekode kan for eksempel vise, at en beboer har brug for et fristed for sig selv, og en anden kan vise, at der er besøg af familie eller en anden større gruppe.

Udover den dagligdags brug er der også et behov for, at fællesarealer skal kunne bruges til større forsamlinger, for eksempel ved høj-tider og fester.

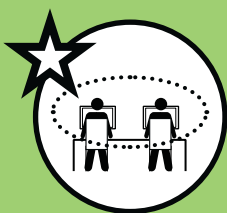
Køkken i fællesarealet

Køkkenet skal have en størrelse, der giver mulighed for, at en medarbejder kan hjælpe den enkelte beboer i forbindelse med køkkenarbejde. Det er derfor vigtigt, at man indretter køkkenet med henblik på forskellige afskærmede funktionsstationer til forskellige aktiviteter og med borde, der kan hæves og sænkes efter behov. Mængden af funktions-

stationer tilpasses mængden af boliger, der deler køkkenet.

Beboernes behov for tydelighed og overskuelighed kan tilgodeses ved hjælp af tydelig skiltning og gennemsigtige låger i køkkenet. Det er også vigtigt, at farver, materialer og belysning er med til at kommunikere rummets funktion tydeligt og være medvirkende til, at køkkenet bliver en sanseoplevelse. Et velindrettet, inspirerende køkken kan nemlig være med til at styrke gode rutiner og øge viden om kost og ernæring.

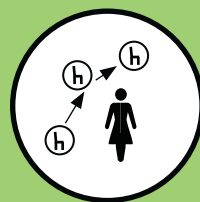
Beboere kan i høj grad være med til at planlægge og lave mad i både eget og fælles køkken. For at hindre at selvbestemmelse fører til overvægt og fejlernæring, kan man for eksempel tænke sig, at indhold af køleskabe planlægges ved, at man i nærheden af køkkenet har mulighed for køleskabe med begrænset adgang, for eksempel i et viktualierum.

Fællesarealer skal muliggøre beboernes parallelle fællesskaber.

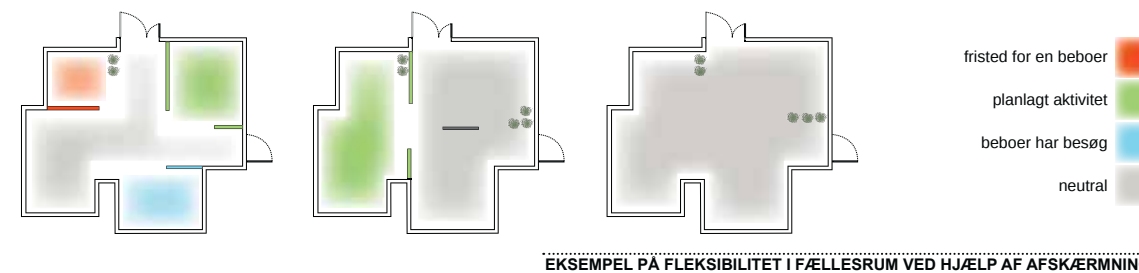
Skab mulighed for forskelligartet brug af fællesarealer ved hjælp af afskærmninger og inventar, der kan ændres efter behov.

Anbring siddepladser med passende mellemrum i fællesarealer for at støtte evnen til at bevæge sig uden kørestol.

Indret køkkenet med henblik på forskellige afskærmede funktionsstationer til forskellige aktiviteter.

Teknologi kan også i høj grad være med til at styrke brugen af køkkenet i kraft af øget brugervenlighed. Man kan for eksempel forestille sig en berøringssensitiv digital skærm eller flade, der med en let tilgængelig brugergrænseflade kan visualisere opskrifter og lade beboeren betjene lys, stikkontakter, vinduer, ventilation, hvidevarer og indstilling af bord- og skabshøjde. Denne skærm skal placeres, så den også er tilgængelig for kørestolsbrugere. Dette intelligente system kan for eksempel også genkende beboeren og tilpasse bordhøjder, belysning og andet herefter.

Inventar

Man skal ved valg af inventar fokusere på, at det skal kommunikere en følelse af hjemlighed, enkelhed og kvalitet. Men samtidig er det vigtigt at understrege, at inventaret skal bruges af ældre mennesker – det skal være komfortabelt og nemt at bruge. Derfor er det vigtigt, at man søger kvalificeret rådgivning til inventarprocessen.

Etablering af siddepladser

Siddearrangementer i fællesrum bør være så fleksible, at de kan tilgodeses forskellige former for socialt samvær og intimitet. Det er

godt at planlægge flere små afskærmede siddegrupper, heriblandt en eller flere separate grupper med tv.

Det er vigtigt, at der etableres siddepladser med passende mellemrum på steder, hvor beboere færdes. Hvis der mangler siddepladser, kan det medføre, at beboere med aftagende færdigheder opgiver at bevæge sig til fods og i stedet anvender deres kørestol, som kan sikre, at de kan sidde ned.

De fleste beboere foretrækker at sidde tæt på et vindue og naturligt dagslys, såfremt lyset er diffust og ikke blænder. Det er altså en god idé at etablere siddepladser ved vinduer, der kan fungere som udkigsposter, men store og uafskærmede vinduespartier bør undgås.

Funktionsrum

Som en del af fællesarealerne kan der etableres mindre rum, der varetager specifikke funktioner. Dette kan for eksempel handle om musik, bibliotek, it eller andet. I forbindelse med disse rum er det vigtigt, at man tydeligt viser, hvilken funktion rummet varetager ved, at for eksempel vægge, gulve eller døre markeres specielt i forhold til de øvrige fællesarealer. Disse rum skal opdeles efter specifik

funktion og må ikke være gennemgangsrum.

I forbindelse med fællesrummet kan der etableres et vaskerum med arbejdsborde til en eller to beboere, vaskemaskiner og tørretumblere. Her er det vigtigt, at man etablerer tydelige arbejdsstationer, der hjælper beboeren med at overskue vaskeprocessen. Alternativt kan vask foregå i egen bolig med eller uden hjælp fra en medarbejder.

Motionsrum

Et øget fokus på daglig motion vil være afgørende for at afhjælpe beboeres eventuelle nedsatte kropsbevidsthed og følgesygdomme, som for eksempel dårlig kropsholdning på grund af intensiv brug af computer samt diabetes som følge af for meget mad og for lidt motion. Her ville teknologi også kunne være motiverende, for eksempel med spillekonsoller som Nintendo Wii. Man kan i høj grad arbejde endnu mere med at inddrage bevægelsesfremmende konsolspil ved at skemalægge dem som en fast aktivitet.

Motion skal gøres til et attraktivt tilbud for beboerne. Her er det vigtigt, at beboerne i bund og grund selv vælger, om de vil gøre brug af tilbuddet, og man skal derfor i høj grad tilrettelægge motion som en positiv, attraktiv og stimulerende oplevelse, der kan indgå i en fast rutine med mål og klare forventninger. Dette gælder både inden for såvel som udenfor.

Motion foregår hovedsageligt i et dedikeret motionsrum med solide og sikre redskaber, som konditionscykler, stepmaskiner og romaskiner. Et areal med måtter, ribber og bænke kan skabe gode rammer for afspænding og udstrækning.

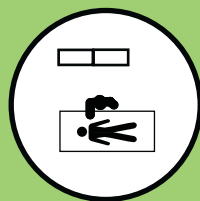
Man kan også forestille sig, at man har enkelte, lettere redskaber placeret ude i fællesarealerne for at gøre det så nemt som muligt for beboerne at benytte sig af redskaberne i dagligdagen.

Vælg komfortabelt og let tilgængeligt inventar, der kan bruges af ældre mennesker.

Gør motion til et let tilgængeligt og attraktivt tilbud for beboeren.

Etabler et sundhedsrum, der kan befordre rutineopgaver i samarbejde med for eksempel udefrakommende læger.

Sundhedsrum

Man kan med fordel etablere et sundhedsrum, hvor der kan varetages rutineopgaver inden for behandling og diagnosticering, og derved kan beboerne spares for lange stressende transporter og fremmede omgivelser. Sundhedsrummet kan benyttes af læger, sygeplejersker, fysioterapeuter og andet personale og skal placeres med let adgang til både fælles- og personalearealer. I forbindelse

med sundhedsrummet kan man med fordel placere et medicinrum.

Sundhedsrummet kan også benyttes af optikere, frisører og massageterapeuter og eventuelt fungere som et spa-rum.

Fælles uderum

I forbindelse med botilbuddet etableres attraktive fælles uderum, der fokuserer på

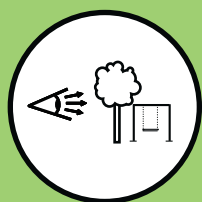
sanselighed, aktiviteter og bevægelsesmuligheder. Uderummet bindes sammen af et stisystem, der også giver adgang til de private uderum og ankomsten til de enkelte boliger. Stierne udformes som cirkelslag, der altid leder tilbage mod botilbuddet. I uderummet er det vigtigt, at man aktivt bruger beplantning til at opdele rummet i passende lommer og områder. Dette kan for eksempel gøres med høje bede og hække – som har en højde, der passer til kørestolsbrugere – hvor aktivitet og sanselighed for eksempel kan bestå i, at beboerne kan luge beddene, dufte til havens blomster og smage bær, frugt, krydderurter og nødder. Haven kan også med fordel have plads til små dyr, som for eksempel kaniner, der kan passes af beboere og personale. Andre i lokalområdet kan også nyde godt af dette – for eksempel en nærliggende børnehave.

Det er vigtigt, at man i uderummene altid tænker formål og/eller distinkte mål ind i den fysiske udformning. Et grønt område fungerer

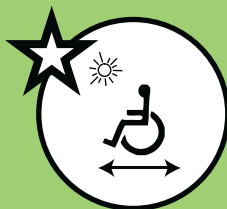
bedre, hvis der for eksempel er punkter, der kan bruges som mål for udflugter – for eksempel en pavillon, en bænke, en siddegynge eller et træ. På denne måde kan personer med autisme vide, hvad de går efter, og hvad de kan forvente og glæde sig til. Samtidig kan målene kommunikeres som fotos eller ikoner, hvis de i tilstrækkelig grad er forskellige fra hinanden i forhold til farver, materialer og beliggenhed.

Uderummenes stier skal ved hjælp af belægningen befordre nem adgang for kørestole og andre hjælpemidler. Overdækkede uderum er populære og øger den generelle brug af uderum, og derfor skal de også være tilgængelige for kørestole og gangbesværede. Det er vigtigt, at beboeren får en fornemmelse af bevægelsesfrihed på trods af eventuelle handicap.

Der kan med fordel indrettes et venteområde med bænke på steder, hvor beboerne for eksempel ofte hentes af busser eller pårørende

Udform det fælles uderum med punkter, der kan bruges som mål for udflugter. Giv dem deres egne visuelle og materielle identitet.

Uderummenes stier skal befordre nem adgang for kørestole og andre hjælpemidler.

Fokuser på sanserne i uderummet ved hjælp af højbede og spiselige planter som krydderurter, buske med bær og frugttræer.

i bil. Det kan være med til at undgå utryghed og uhensigtsmæssig adfærd i ventesituationen.

Ved valg af beplantning vil det være fordelagtigt at fokusere på spiselige planter som krydderurter, buske med bær og frugttræer, som æbler, pærer, kirsebær og mirabeller. Det kan som nævnt understøtte uderummets funktion som et sanserum og gøre det interessant

for beboeren at bruge og involvere sig i det. Man kan for eksempel stille konkrete opgaver (som at samle et kilo brombær), der kan give beboeren adspredelse og tilfredsstillelse. Medarbejderne bør holde øje med beboernes adfærd i uderummet, så eventuelle skader på blomster, træer osv. undgås.

personalearealer

For at personalet kan give den bedste pleje og omsorg til de ældre med autisme, er det vigtigt, at bygningsfysikken understøtter deres forskellige arbejdsbehov. Personalearealerne skal derfor befordre arbejdet med beboerne, team- og alenearbejde samt videndeling i form af møder og samtaler.

I dette modelprogram skal personalearealer både forstås som et dedikeret arbejdsområde og fællesarealerne, hvor personalets tilstedeværelse er nødvendig.

Adgang

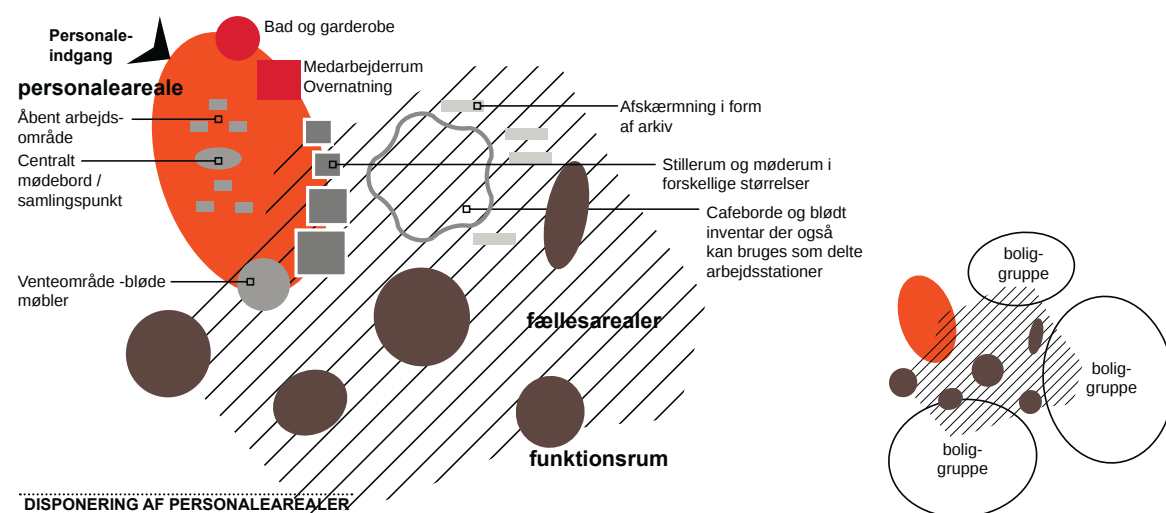
Der skal etableres en særskilt indgang for medarbejdere og gæster for at minimere visuelle og lydmæssige forstyrrelser, der kan skabe uro blandt beboerne. I forbindelse med denne indgang skal der være gode parkeringsforhold for biler og cykler.

Tværfaglighed og arbejdsområder

Den udfordring, der ligger i at arbejde på tværs af faggrænser, vil kun blive større i en fremtid, hvor kompetencerne på de bestående botilbud skal suppleres af ny viden udefra – uanset om denne viden kommer gennem nye medarbejdere eller eksterne samarbejdere. Der ligger et stort potentiale i at nytænke de fysiske rammer, så de i højere grad befordrer videndeling igennem uformel snak og korte eller lange møder, samtidig med at man giver gode rammer for koncentreret alenearbejde. En sådan indretning – der både favner interaktion og autonomi – kan være med til at øge kvaliteten af arbejdet i forhold til beboerne, da adgang til relevant information gøres lettere.

Personalearealets indretning

Personalearealet er opdelt i forskellige typer af arbejdspladser, der understøtter forskellige arbejdsopgaver. Der ligger en særlig udfordring i, hvordan man udformer grænsen mellem personale- og beboerområder.

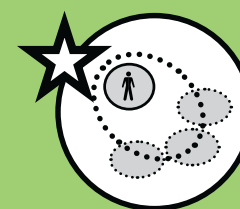

Det gælder her om at balancere hensynet til beboernes behov for privathed og ro med nødvendigheden af, at medarbejderne er tilgængelige og i nærheden af beboerne. Men afstanden må ikke virke for markant, da beboerne kan blive utrygge ved at tilkalde hjælp, men skal samtidig virke afskærmende over for personalet.

Medarbejdernes arbejde foregår både i arbejdszoner i fællesarealet og i en kerne, som er forbundet til medarbejdernes indgang. I arbejdszoner i fællesarealet skal der – da dette areal er tilgængeligt for beboerne – tages højde for betydningen af farver, overflader

og mængden af sanseindtryk, der kan skabe forvirring og utryghed. I dette område skal der lægges stor vægt på hjemlighed og ro – det skal være et sted, der minder mere om et opholdsrum end et arbejdsrum. Her kan beboerne finde medarbejdere, de kender og er trygge ved, når de ønsker at opsøge dem.

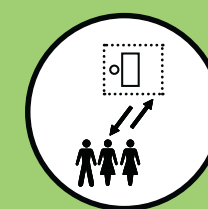
Arbejdszonernes umiddelbare fysiske og visuelle forbindelse til fællesarealer i beboerområdet kan gøres blødere ved hjælp af afskærmning og inventar i forskellige højder. De skal møbleres med fokus på hjemlighed – et cafébord opstillet frit i området kan vise beboerne, at medarbejderne er tilgængelige

Del personalearealet op i et kerneområde og arbejdszoner i fællesarealet.

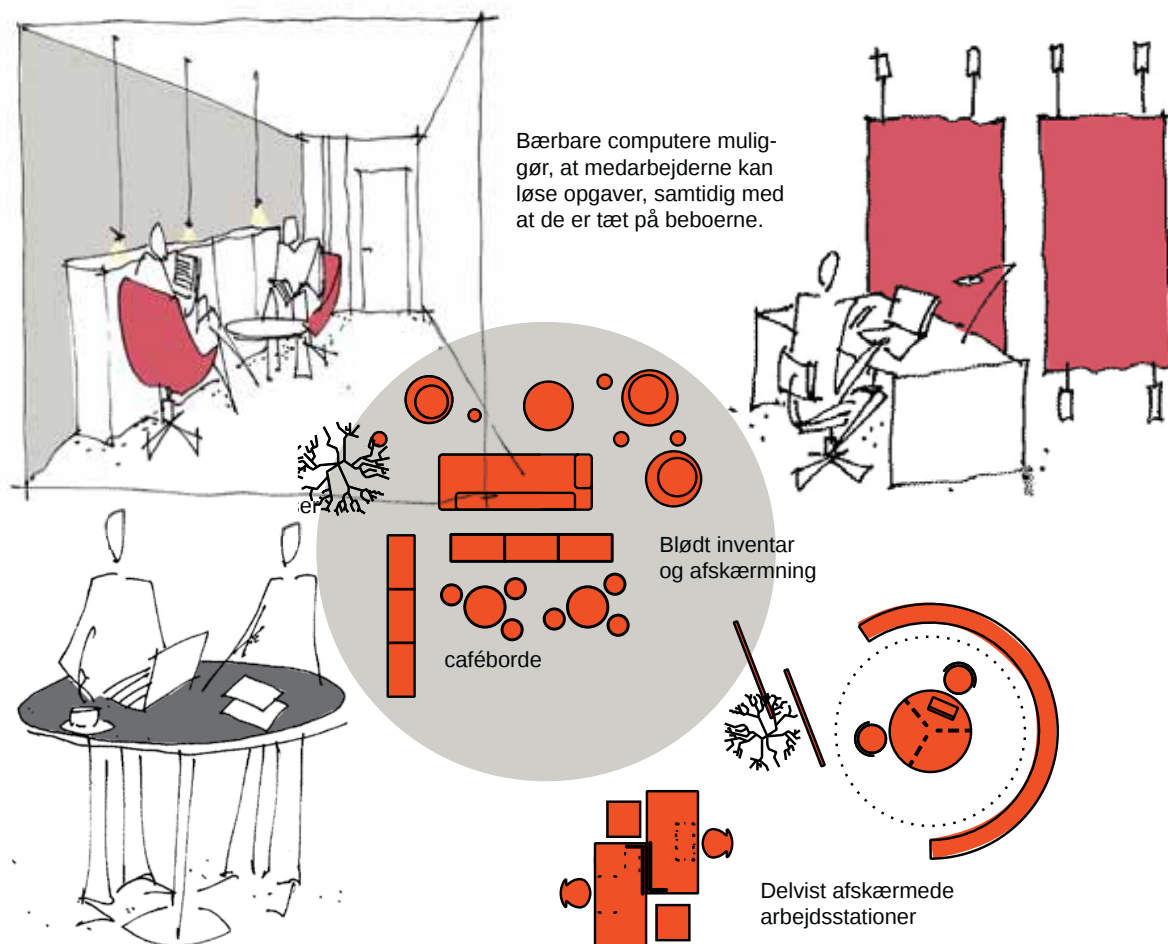
Personalearealet skal befordre videndeling og tværfaglighed. Arbejdsområder er baseret på teams og få personlige pladser.

Indret de arbejdspladser til de dele af personalet, der har mindre behov for skrivebordsarbejde.

Gør teknologi som computere og telefoner trådløse, så fleksible arealer kan bruges til arbejde.

EKSEMPEL PÅ ARBEJDSZONER I FÆLLESAREALET

for dem. Arbejdsstationer deles mellem medarbejdere og afskærmes for eksempel af høje arkivreoler.

En række stille- og møderum gøres tilgængelige fra både fællesarealet og den mere aktive kerne i personalearealet. Rummene varierer i forhold til størrelse, afskærmning og inventar og skal blandt andet kunne befordre koncentreret alenearbejde, telefonsamtaler,

uformelle møder og fortrolige samtaler. Hvis planløsningen tillader det, kan rummene bruges til at afskærme fællesarealet og kernen i personalearealet fra hinanden i forhold til akustik og visuelle indtryk.

Personalearealets kerne er et åbent arbejdsområde med et aktivt og udadvendt præg. Der er god plads omkring arbejdsstationerne og ganglinjer, der tilsammen giver et indtryk

af et åbent og indbydende arbejdsområde. Kernen er placeret i umiddelbar nærhed af en medarbejder- og gæsteindgang, hvortil der knytter sig et åbent og imødekomende ventområde med bløde møbler og et fritstående "velkomst"-møbel, hvor gæster kan stille sig og vente på at blive taget imod. Medarbejderne skal kunne overskue indgangen og tage imod gæster og samarbejdspartnere på alle tider af døgnet.

Det er et åbent, teambaseret arbejdsmiljø, hvor de forskellige faggrupper sidder sammen med ledelse og administrativt personale med stor vægt lagt på at understøtte videndeling og tværfaglighed blandt medarbejderne.

Arbejdsstationerne i kernen er en blanding af kompetencepladser, hvor relevante medarbejdere sidder sammen i grupper og enkeltstående arbejdspladser, hvor man kan sidde

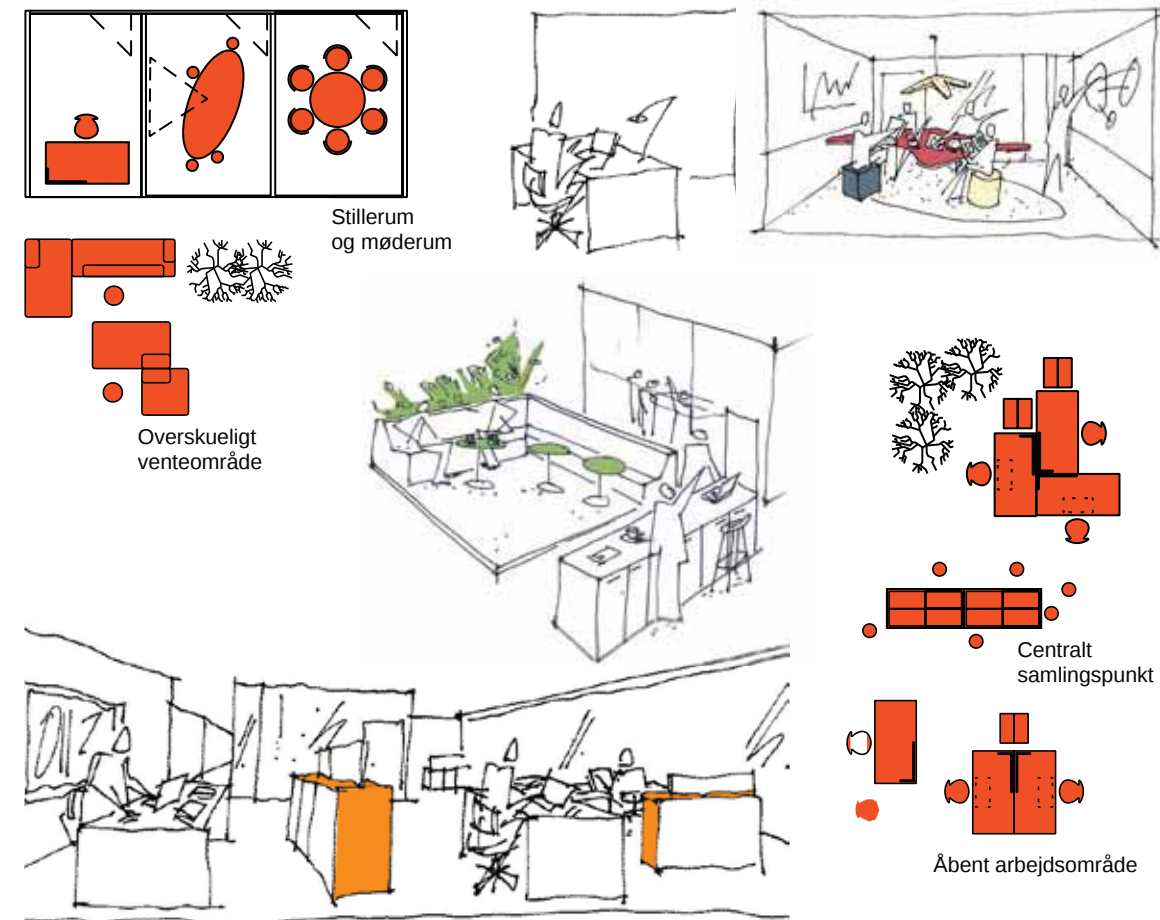
alene og arbejde. Arbejdsstationers indbyrdes placering og udformning skal variere og understøtte de enkelte faggruppers specifikke behov og karakteristika: Hvor meget er man til stede? Hvordan videndeler man typisk? Hvordan arbejder man sammen? Nogle medarbejdergrupper vil med fordel kunne deles om arbejdsstationer, da skrivebordsarbejde udgør en relativt lille del af det samlede arbejde.

Centralt i kernen er et højt mødebord, der kan bruges til frokost, kaffepauser og korte møder og briefinger. Mere afsides i kernen placeres en siddegruppe med bløde møbler, der for eksempel kan bruges til uformelle møder og små læseopgaver.

Et større møderum kan enten etableres separat eller ved, at to mindre møderum deles af en foldevæg, der kan åbnes. Dette møderum skal kunne befordre netværks- og medarbejderarrangementer, kurser og temadage – for eksempel i forbindelse med samarbejder med

andre relaterede fagområder i nærområdet eller for at styrke de sociale og faglige kompetencer. I denne forbindelse er det vigtigt at planlægge adgangsforhold og beliggenhed i forhold til boliger og fællesarealer, så det ikke virker forstyrrende på beboerne eller påvirker beboernes brug af fællesarealer negativt.

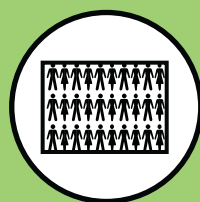
Et medarbejderrum skal give medarbejderne mulighed for at kunne trække sig tilbage og slappe af en kort stund. Dette rum bruges også af overnattende medarbejdere og placeres derfor i umiddelbar nærhed af medarbejdernes toilet, omklædning, brusebad og garderobe. Det kan dog være nødvendigt med et medarbejderrum til overnatning tættere på boliggrupperne, hvis disse er meget spredt.

EKSEMPEL PÅ ARBEJDSSTATIONER OG INVENTAR I PERSONALEAREAL KERNE

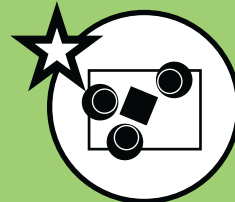
Udform et centralt og logisk samlingspunkt for medarbejderne.

Giv plads til større arrangementer ved at indrette et stort møderum.

Udform et medarbejderrum til afslapning, hygge og overnattende personale.

Udform flere møde- og stillerum, der er forskellige i forhold til indsyn, inventar og størrelse.

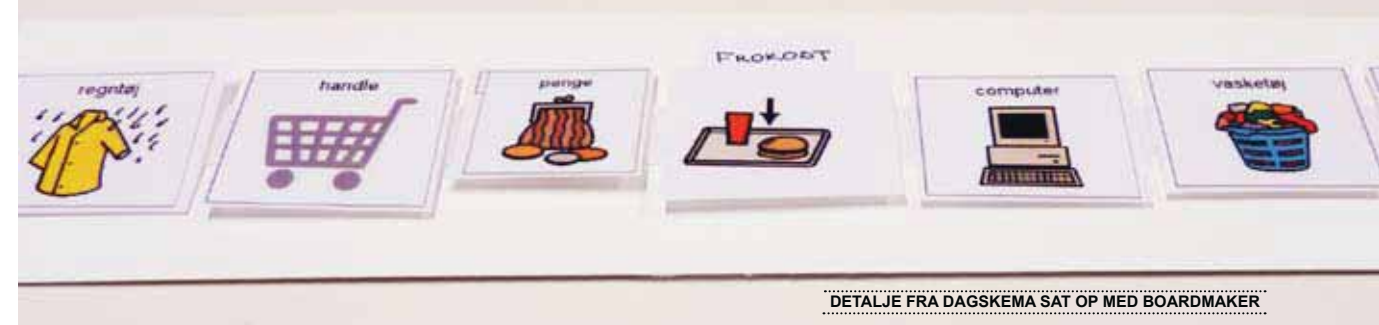
Modelprogrammet beskæftiger sig som udgangspunkt med de fysiske rammer i botilbuddet. I dette afsnit har vi forsøgt at beskrive de emner, der måske ikke direkte relaterer sig til bygningsfysikken, men alligevel har vist sig som relevante i arbejdet med modelprogrammet. For beboerne er det emner, som er mindst lige så vigtige i det daglige, og som derfor skal tænkes ind i alle aspekter af botilbud til ældre med autisme. Emnerne er tænkt som en hjælp til bedre at forstå de ikke-synlige forhold, som botilbuddet også skal rumme.

Netværk

Et botilbud for mennesker med autisme skal kunne styrke netværk for både beboerne og medarbejderne. Dette stiller store krav til den måde, man lever på og omgås hinanden. Familie og venner til beboerne skal føle sig velkomne, og bygningen skal understøtte dette

– inde som ude – for eksempel skal der være mulighed for at holde større arrangementer som fødselsdage, og der skal være overnatningsmuligheder for de pårørende, som kommer langvejs fra. Botilbuddet skal ikke betragtes som et lukket univers, men skal være et åbent hus til glæde for alle i beboerens netværk.

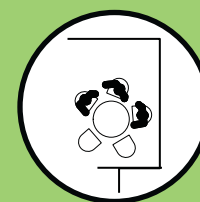
Et vigtigt punkt for beboeren er, at de sociale relationer med andre beboere, som typisk opbygges over en lang årrække, kan fortsætte i de nye rammer. Dette kan understøttes rumligt ved, at man giver beboerne mulighed for forskellige slags fællesskaber med både andre beboere, venner og familie. Det er vigtigt, at medarbejderne er stabile og kender til de ældres livshistorie som en del af deres arbejdsredskab for at give dem en god og tryghedsskabende behandling. Derfor er det vigtigt, at bygningsfysikken tager højde for og giver plads til de ældres minder, som for eksempel fotos, møbler og malerier – både i boligen og i fællesarealerne.

Aktiviteter

Hverdagen for mennesker med autisme består oftest af en fast rutine, men rummer selvfølgelig også mange andre særlige aktiviteter. Det er vigtigt, at disse særlige aktiviteter kan foregå under trygge forhold, som understøttes af bygningsfysikken. Det kan være specialarrangementer i forbindelse med for eksempel højtider, og det er derfor vigtigt, at der er plads til disse aktiviteter. Mange aktiviteter foregår også uden for botilbuddet – med eller uden personale – og det er derfor vigtigt at tænke hele processen ind, lige fra boligen forlades, gennem fællesområderne, gennem uderummet og eventuelt til offentlig transport.

Alt dette skal foregå i rolige omgivelser, som ikke gør beboerne utrygge.

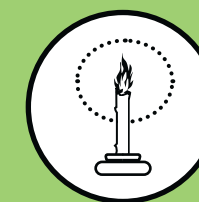
De fysiske rammer i botilbuddet skal understøtte aktiviteter i beboerens netværk.

Involver beboere i flytteprocessen på et tidligt tidspunkt.

Husk at beboerne er meget forskellige med store variationer i evner og personligheder.

Tænk forholdene for døende beboere, deres pårørende og de andre beboere ind i botilbuddet.

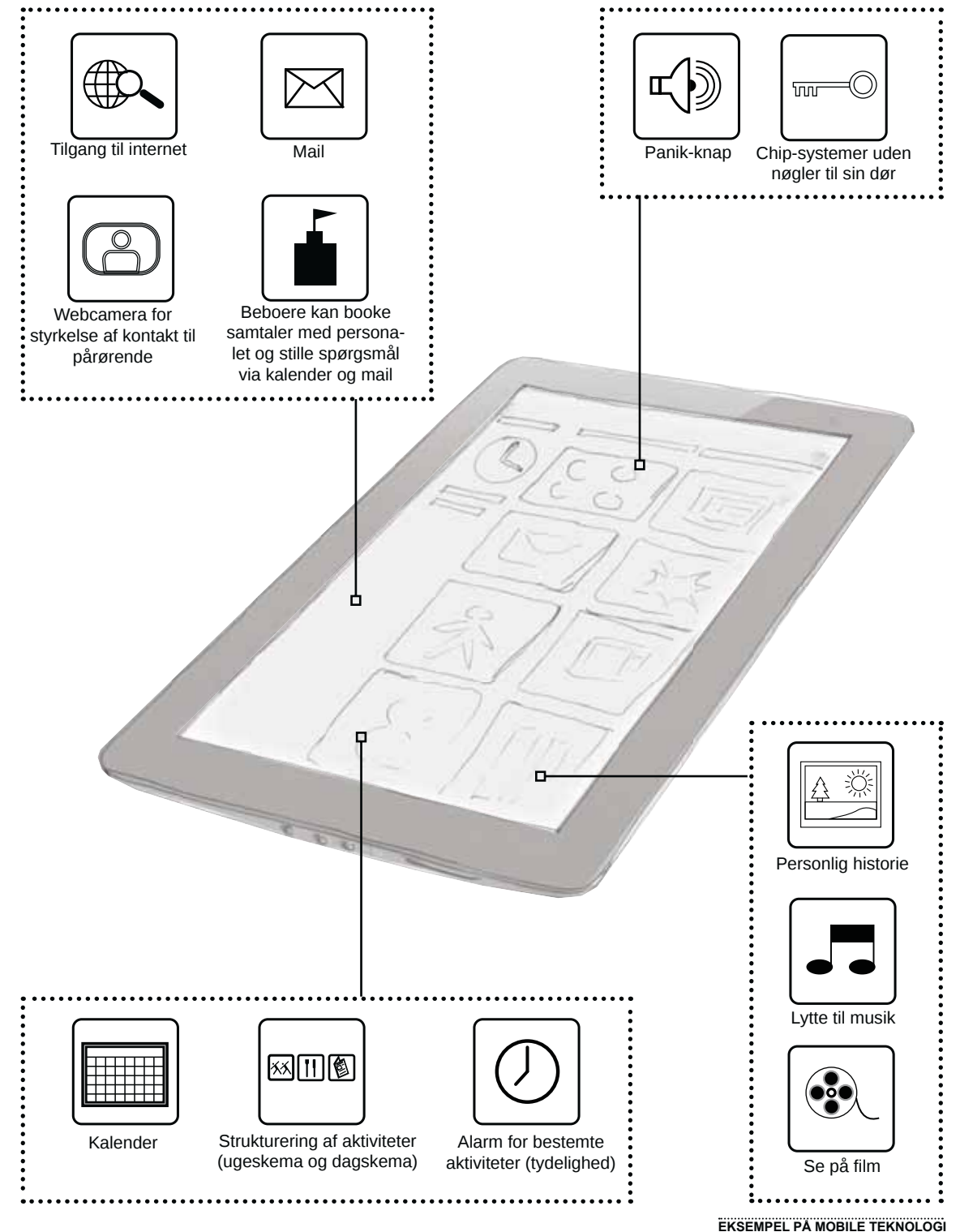
Døden

Det er vigtigt at forholde sig til døden, når man har med ældre mennesker at gøre. Døden skal både ses i forhold til, at de ældre ofte mister deres forældre og pårørende, mens de bor i botilbuddet, og i forhold til beboerne selv, da langt størstedelen af beboerne bliver boende, til de går bort.

Det skal derfor tænkes ind i bygningsfysikken, at der skal være plads til ekstra omsorg, sorg og behandling for både den døende og deres pårørende – også i tiden derefter. Botilbuddet skal kunne rumme både læger, præst, personale, pårørende og ambulancefolk. Det er i denne forbindelse for eksempel vigtigt at overveje, hvordan en kiste kan bæres ud af botilbuddet på den mest hensigtsmæssige måde for beboere, gæster og personale. Samtidig er det vigtigt, at der i personalegruppen etableres en plan for, hvordan man håndterer dødsfald på botilbuddet. Hvordan vil man for eksempel markere dødsfaldet overfor de andre beboere?

Teknologi

I behovsafdækningen blev det påvist, at yngre mennesker med autisme ofte har let ved at sætte sig ind i teknologi. Det er ikke nødvendigvis tilfældet for den generation, der nærmer sig alderdommen. Alligevel vil det være oplagt allerede på nuværende tidspunkt at benytte sig af digitale kommunikationssystemer, men det er vigtigt, at personalet er uddannet til at håndtere ny teknologi, og at det bliver en del af hverdagen for den enkelte medarbejder og beboerne. Et system kan for eksempel implementeres ved at bruge eksisterende mobil teknologi. Men det er vigtigt, at bredden og robustheden i systemet er stort nok til, at beboere, pårørende og personale kan få glæde af det.

realiseringsproces

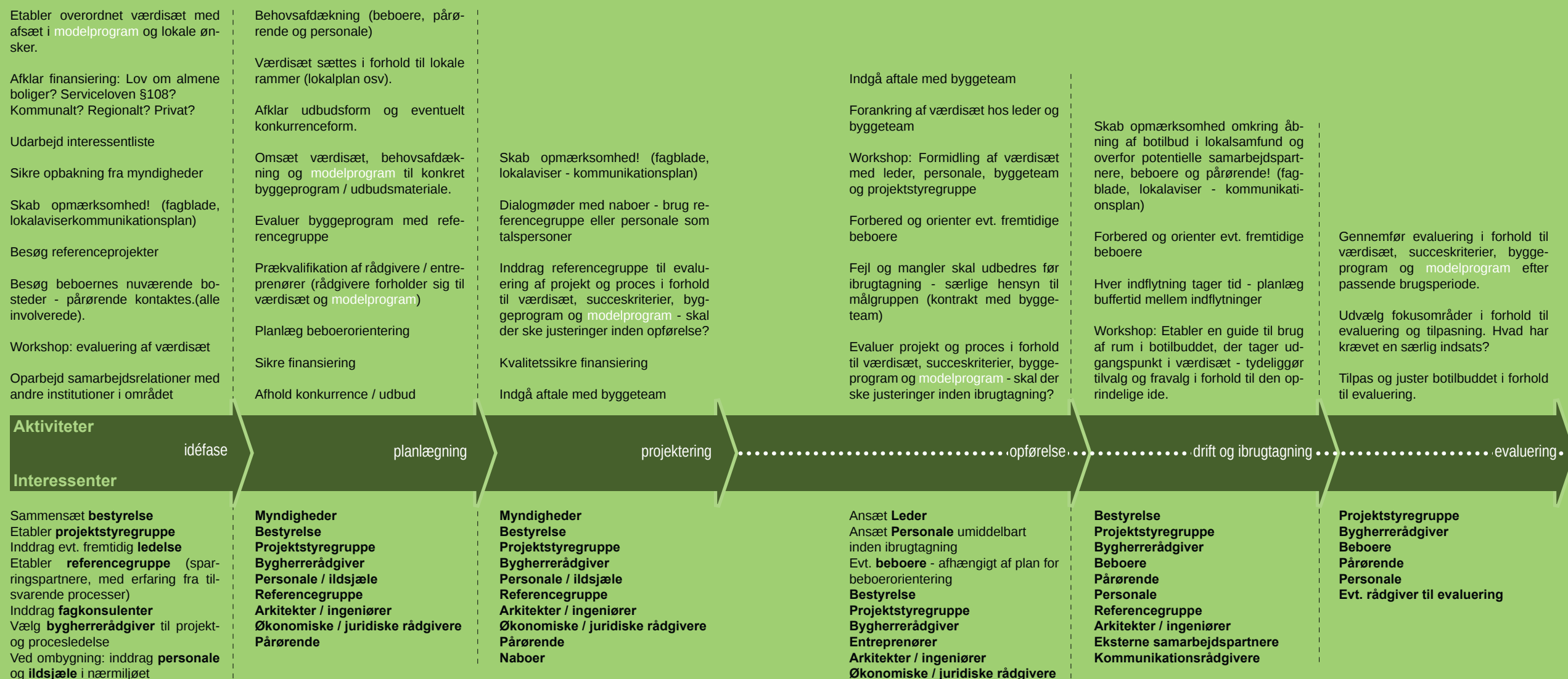
Diagrammet neden under viser et bud på den ideelle realiseringsproces for et botilbud til ældre med autisme. I processen er der fokuseret på etableringen af et værdisæt, der

tager afsæt i den lokale vision for botilbudet med de ønsker og særlige forhold, det indebærer. Værdisættet bruges som en rettesnor gennem processen, så der hele tiden er overblik over succeskriterier, valg og prioriteringer i forhold til den oprindelige vision. Dette modelprogram kan i den forbindelse

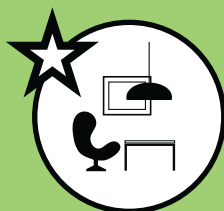
bruges både som tjekliste og som inspirationskatalog til værdisættet. Det er vigtigt, at man formidler værdisættet til alle undervejs i processen. Det kan ske ved, at man i en prækvalifikationsrunde beder potentielle rådgivere om at forholde sig direkte til værdisættet. Herudover kan værdisættet og dette mo-

delprogram bruges til en senere evaluering og tilpasning af det færdige botilbud.

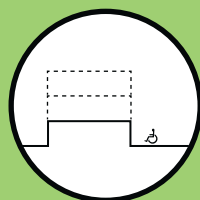
I de to cases (Højtoft og Spurvetoften) i afsnittet *Hvad kan vi lære af andre?* er der vist eksempler på overvejelser, der kan være med til at danne udgangspunktet for et værdisæt.

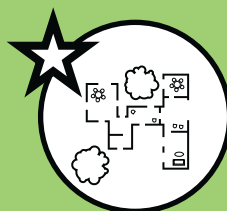
Bygning & omgivelser

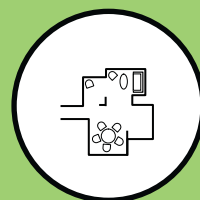
Prioritér boligen og undgå institutionspræg.

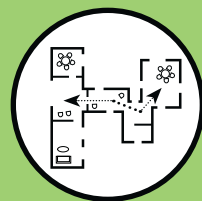
Byggeri i en etage foretrækkes af hensyn til tilgængelighed for beboere og gæster.

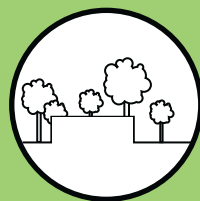
Skab overskuelighed og ro i botilbuddet for at befordre, at beboerne føler sig trygge.

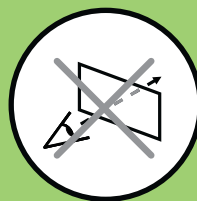
Undgå små rum, der kan skabe konflikter og virke klaustrofobiske.

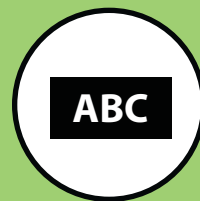
Læg vægt på, at gange skal være korte eller organiske udformede. Skab nicher og kroge i gangarealerne.

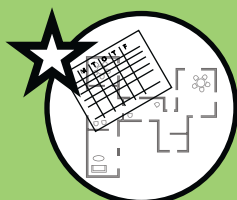
Botilbuddets optimale placering er i rolige, grønne omgivelser, centralt placeret i forhold til transport og indkøb.

Fokuser på afskærmning og privathed i forhold til botilbuddets omgivelser.

Gør skiltning enkel og overskuelig. Undgå unødvendig skiltning.

Udform centrale og logiske placeringer til støttesystemer - både i fællesarealer og i boligen.

Brug forskelle i farver og materialer til at adskille og fremhæve vægge, gulve, lofter og døre fra hinanden.

Undgå linjer og kontraster i gulvet, som for eksempel overgange i materialer, riste og dørtrin.

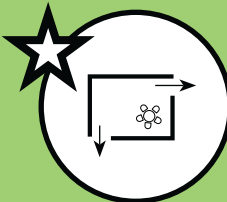
Undgå gulve med mønstre, der kan opfattes som forstyrrende pletter eller objekter.

Tænk kvalitet og holdbarhed ind i alle komponenter og overflader. Belastningen vil være større end i andre bygninger.

Prioritér, at akustikken er velfungerende og understøtter ro og hjemlighed.

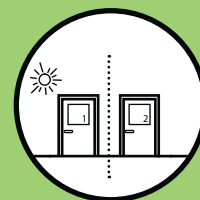

Tænk sikkerhed og konflikthåndtering i forhold til beboere og medarbejdere. Overvej, om alle rum skal have mindst to udgange.

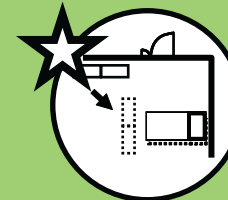

Gør overgange fra inderum til uderum gradvise ved hjælp af overdækninger, udhæng og overflader.

Boligen

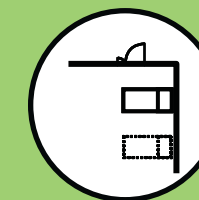
Etabler to indgange: en egen indgang udadtil og en sekundær indgang mod fællesarealerne.

Skab fleksibilitet i forhold til boligens rum, inventar og funktioner.

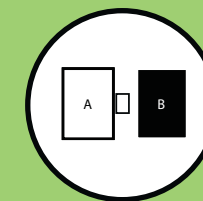
Giv plads til særinteresser og personligt præg i boligen.

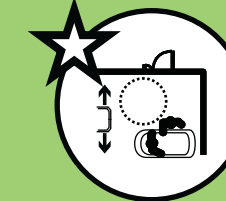
Skab mulighed for besøgsvenner eller overnattende familie i boligen.

Indret boligens køkken efter beboerens behov, men med alle relevante tilslutninger til vand og el.

Skab tydelighed i overgangen mellem det fælles og private rum.

Gør badeværelset stort og nemt at benytte - også for mennesker med aftagende færdigheder.

Understøt hygiejne hos beboeren ved at gøre badeoplevelsen til en sanselig og positiv oplevelse.

Tænk opbevaringsplads til hjælpemidler ind i bygningen. Undgå at gangarealer og uderum bliver gjort til opbevaringsarealer.

Etabler et privat uderum i forbindelse med boligen, der skal fungere som ankomst, afskærmning og have.

= særligt højt prioriteret designprincip, der bør overvejes i forhold til værdisæt for botilbuddet.

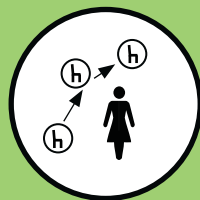
Fællesarealer

Sørg for, at fællesarealer muliggør beboernes parallelle fællesskaber.

Skab mulighed for forskelligartet brug af fællesarealer ved hjælp af afskærminger og inventar, der kan ændres efter behov.

Anbring siddepladser med passende mellemrum i fællesarealer for at støtte evnen til at bevæge sig uden kørestol.

Indret køkkenet med henblik på forskellige afskærmede funktionsstationer til målrettede aktiviteter.

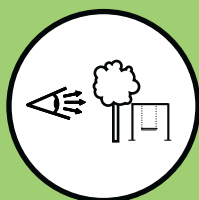
Vælg komfortabelt og let tilgængeligt inventar, der kan bruges af ældre mennesker.

Gør motion til et let tilgængeligt og attraktivt tilbud for beboeren.

Etabler et sundhedsrum, der kan befordre rutineopgaver i samarbejde med for eksempel udefrakommende læger.

Udform det fælles uderum med punkter, der kan bruges som mål for udflugter. Giv dem deres egne visuelle og materielle identitet.

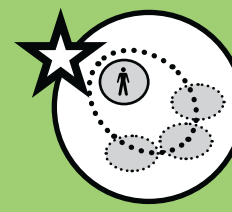

Uderummenes stier skal befordre nem adgang for kørestole og andre hjælpemidler.

Fokuser på sanserne i uderummet ved hjælp af højbede og spiselige planter som krydderurter, buske med bær og frugttræer.

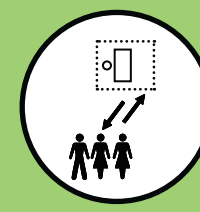
Personalearealer

Del personalearealet op i et kerneområde og arbejdszoner i fællesarealet.

Sørg for, at personalearealet befordre videndeling og tværfaglighed. Arbejdsområder er baseret på teams og få personlige pladser.

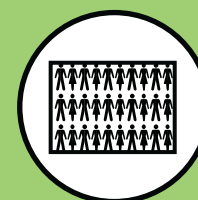
Indret delearbejdspladser til de dele af personalet, der har mindre behov for skrivebordsarbejde.

Gør teknologi som computere og telefoner trådløse, så fleksible arealer kan bruges til arbejde.

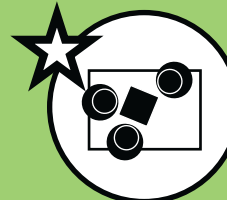
Udform et centralt og logisk samlingspunkt for medarbejderne.

Giv plads til større arrangementer ved at indrette et stort møderum.

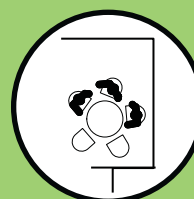

Udform et medarbejderum til afslapning, hygge og overnattende personale.

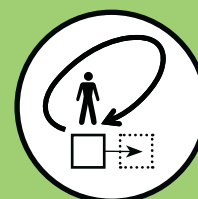

Udform flere møde- og stillerum, der er forskellige i forhold til indkig, inventar og størrelse.

Kultur

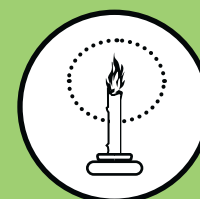
Sørg for, at de fysiske rammer i botilbuddet understøtter aktiviteter i beboerens netværk.

Involver beboere i flytteprocessen på et tidligt tidspunkt.

Husk at beboerne er meget forskellige med store variationer i evner og personligheder.

Tænk forholdene for døende beboere, deres pårørende og de andre beboere ind i botilbuddet.

scenarie:

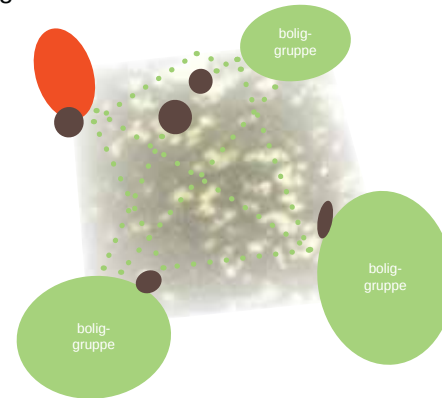
spredt bebyggelse

I denne variant af modelprogrammet er botilbuddet lagt ud som en spredt bebyggelse.

Her er boliggrupperne og personaleområdet lagt ud som enkeltstående bygninger i et sammenbindende landskabeligt park- og stianlæg. I dette scenarie vil funktionsrum og fællesarealer knytte sig til boliggrupperne og personaleområdet eller ligge for sig selv i selvstændige bygninger. Udfordringen er derfor at skabe sammenhæng og forbindelse

mellem de forskellige funktioner.

Dette scenarie er egentlig udtryk for en tolkning af det, der beskrives i modelprogrammet, da der her lægges op til, at fællesarealet kan være enten indendørs, udendørs eller begge dele.

scenarie:

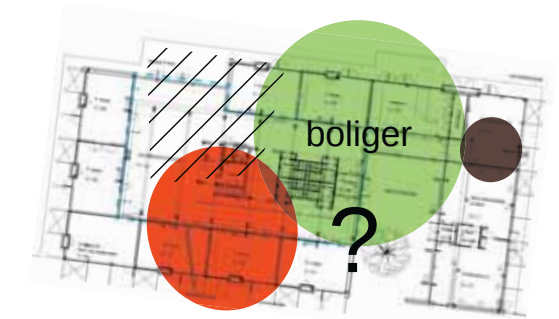
ombygning

I denne variant af modelprogrammet indarbejdes botilbuddet i en eksisterende bygning.

Her ligger udfordringen typisk i at finde den rigtige bygning med rum og forløb, der passer til de særlige krav, et botilbud stiller. I forhold til et nybyggeri må man også forvente, at det vil blive sværere at opnå den vision, der beskrives i værdisættet for botilbuddet. I denne sammenhæng bliver det meget vigtigt at prioritere og være lige så præcis i beskri-

velsen af fravalg, som man er i forhold til ønsker og tilvalg.

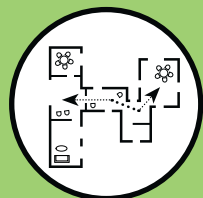
I forbindelse med ombygning af eksisterende botilbud er udfordringen typisk de små boliger, der ofte er uden eget køkken, bad og toilet.

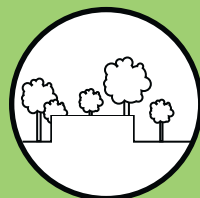
Designprincipper, der udfordres i scenariet:

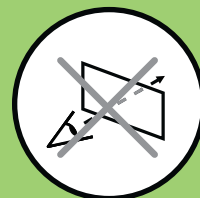
Skab overskuelighed og ro i botilbuddet for at befordre, at beboerne føler sig trygge.

Læg vægt på, at gange skal være korte eller organiske udformede. Skab nicher og kroge i gangarealerne.

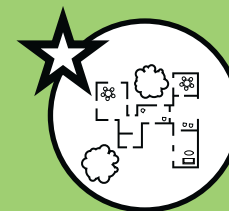

Placer botilbuddets optimalt i rolige, grønne omgivelser, centralt placeret i forhold til transport og indkøb.

Fokuser på afskærmning og privathed i forhold til botilbuddets omgivelser.

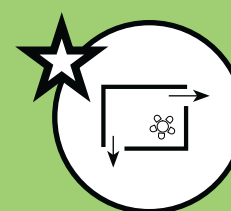
Designprincipper, der udfordres i scenariet:

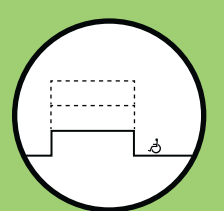
Skab overskuelighed og ro i botilbuddet for at befordre, at beboerne føler sig trygge.

Priorité, at akustikken er velfungerende og understøtter ro og hjemlighed.

Tænk sikkerhed og konflikthåndtering i forhold til beboere og medarbejdere. Overvej, om alle rum skal have mindst to udgange.

Byggeri i en etage foretrækkes af hensyn til tilgængelighed for beboere og gæster.

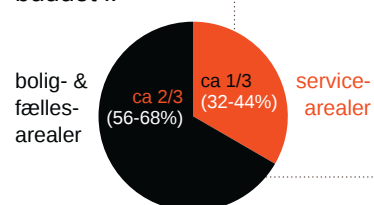
økonomi

● Der skelnes groft sagt mellem to typer af finansiering for botilbuddene:

● Ved botilbud efter serviceloven §108 er bygherre ansvarlig for hele finansieringen.

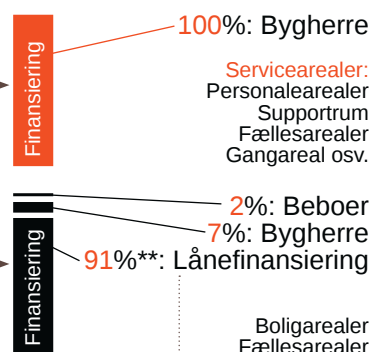
● Ved botilbud efter lov om almene boliger (ældreboliger) afholder bygherre kun en mindre del af finansieringen.

● Ved botilbud opført som almene boliger opdeles botilbuddet i:

● Det reelle forhold defineres i det enkelte projekt ud fra en økonomisk afvejning af beboernes fremtidige udgifter, anlæg, drift osv. Fællesarealer kan for eksempel både indgå som servicearealer og bolig- og fællesarealer.

● Tallet i parentes angiver procentdelene i rumprogrammets eksempel.

● Lånefinansiering sker via almene boligselskaber. Derfor er den maksimale m²-pris*

20.110 dkk

● Der gives boligsikring op til

65 m²

eller 75 m² ved gangbesværede beboere. Dette er et bruttotal, der inkluderer beboerens andel af fællesarealer.

● Hvis bolig- og fællesarealer bliver meget større end dette, kan botilbuddet risikere at blive for dyrt for beboerne.

I dette tilfælde kan bygherre overveje at finansiere en del af fællesarealerne som servicearealer - det vil sige 100%.

* Tal for ældreboliger i provinsen med tilsagn fra juli 2009. I hovedstadsregionen er det 25.710 dkk og en række kommuner har andre maksimumbeløb - for opdaterede tal se Socialministeriets hjemmeside.
** Tal fra 2009.

● I eksemplet i dette rumprogram er botilbuddets nettoareal mellem

1.370 m²
og
1.645 m²

- ved et botilbud med 20 beboere.

● Dette giver et bruttoareal for botilbuddet, der ligger mellem

1.915 m²
og
2.300 m²

- ved en brutto / nettofaktor på 1,4.

● Spændet i nettostørrelsen kommer hovedsageligt fra boligernes varierende størrelse, og kun i mindre grad fra variationer i de andre områder.

● Da botilbuddet i eksemplet har 20 beboere, kan der opnås boligsikring til 65 m² for hver beboer. Dette giver et samlet boligsikringsgrundlag på

1.300 m²

55 rumprogram • økonomi

rumprogram

I dette funktionelle rumprogram er der gjort rede for typer, antal, størrelser og øvrige krav til rummene i botilbuddet. Der er ikke gjort rede for omfanget af gange, trapper mv., da det typisk varierer fra projekt til projekt.

Alle rum skal til enhver tid opfylde gældende myndighedskrav og anvisninger – i dette modelprogram er det bygningsreglementet BR08.

Alle rum er nettoarealer. Erfaring viser, at dette skal ganges med et faktortal på 1,3 - 1,5 for at blive til et endeligt bruttoareal. I dette eksempel beregnes med et faktortal på 1,4. Forholdet mellem brutto- og nettoareal kan være forskelligt, alt efter om det er nybyggeri, eller om det er ombygning af eksisterende byggeri. Ofte er eksisterende byggeri bygget til andre indretninger og brugsmønstre – hvilket ofte gør, at der er et større spildareal til

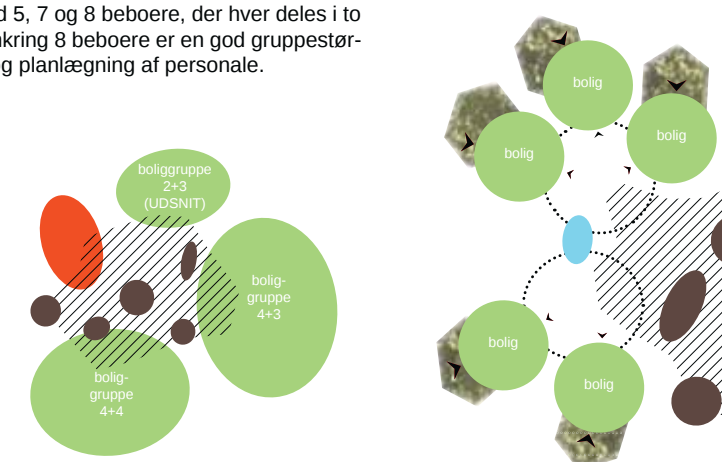
gangzoner m.m. end i nybyggeri, hvor man har mulighed for fra starten at arbejde optimalt med hovedlogistik og fordelingszoner. Det kan for eksempel være bygninger, der fra starten er bygget med en husdybde, der gør, at der opstår mørke zoner i midten, der ikke kan udnyttes til arbejdsområder pga. manglende dagslys.

Alle områder, hvor beboere har adgang skal være handicapvenlige. Venderadier skal dokumenteres på samtlige tegninger.

Generelt skal der sikres et behageligt indeklima, herunder mulighed for ekstra luftskifte og mulighed for at åbne vinduer. Der bør udføres lyddæmpning mellem boligerne – også i forbindelse med ventilationsanlægget – og generelt sikres god akustisk regulering.

Vi anbefaler mobillifte, men ved evt. loftlift, er det vigtigt at skjule og integrere denne i bygningen.

I eksemplet her vises tre boliggrupper med 5, 7 og 8 beboere, der hver deles i to klynger. Erfaringer fra botilbud viser, at omkring 8 beboere er en god gruppestørrelse i forhold til beboernes præferencer og planlægning af personale.

introduktion • rumprogram 56

boliggrupper

I alt 955 - 1185 m²
mellem 1335 - 1660 m² brutto

Antal	Rumtype	Anslået nettoareal pr. rum (m ²)	Beskrivelse og funktionelle krav
20	Bolig	38-45 m ²	Der gives boligsikring til 65 m² brutto inkl. fællesarealer. Vi har i eksemplet valgt en boligstørrelse på mellem 38-45 m² netto. Selvstændig bolig med egen indgang udefra. Sekundær indgang fra fællesarealer. Boligareal opdeles i entré, opholdsrum, soveværelse, køkken og badeværelse. Boligen indrettes handicapvenligt, forberedt til mobillifte og eventuelt hospitalsseng. Overvej i hvor høj grad boligen kan indrettes som et fleksibelt areal med flytbare vægge eller andre rumdele. Hvis boligen indrettes med køkken: giv mulighed for senere at etablere et rigtigt køkken, hvis beboeren ønsker det. Badeværelse indrettes handicapvenligt og med holdbarhed over for aftagende færdigheder. Se i øvrigt beskrivelse i afsnittet 'Boligen'.
2 pr. bolig-gruppe	Opholdsareal i boliggruppe	Min. 25-30 m ²	Lokalt opholdsrum, der deles mellem hver klynge i boliggruppen. Indrettes efter beboernes præference - for eksempel sofa, lænestol, cafébord, spisebord. Mulighed for afskærmning af siddepladser. Se i øvrigt beskrivelse i afsnittet 'Fællesarealer'.
1 pr. bolig-gruppe	Fælleskøkken i boliggruppe	15-20 m ²	Handicapvenligt køkken, der deles mellem to klynger i boliggruppen. Se i øvrigt beskrivelse i afsnittet 'Fællesarealer'.
20	Privat uderum til hver bolig	-	Privat uderum til hver bolig, der kan tilpasses den enkelte beboers ønsker og behov. Se i øvrigt beskrivelse i afsnittet 'Boligen'.
1 pr. bolig-gruppe	Evt. vaskerum i boliggruppe	10-15 m ²	Evt. vaskerum i boliggruppe som alternativ til vaskesøjler i boliger. Se beskrivelse i afsnittet 'Fællesarealer'.

fællesarealer

I alt 125 - 140 m²
mellem 175 - 195 m² brutto

Antal	Rumtype	Anslået nettoareal pr. rum (m ²)	Beskrivelse og funktionelle krav
1 eller flere	Fælles opholdsrum	Min. 50 m ²	Mødested for beboere, pårørende og personale. Fleksible rammer, der understøtter aktiviteter af varierende størrelse, type og behov for afskærmning. Inventar skal give mulighed for parallelle fællesskaber, socialt samvær og intimitet. Der indrettes arbejdszoner til medarbejderne med inventar, der giver udtryk for hjemlighed og ro - for eksempel café-borde eller lænestole. Dette arbejdsstationer udføres med mindre skriveborde og placeres for eksempel i forbindelse med høje reoler, der skjuler en siddende medarbejder for beboerne. Handicapvenligt. Se i øvrigt beskrivelse i afsnittet 'Fællesarealer'.
3 eller flere	Nicher og pauser	Min. 25 m ²	Flere mindre uformelle mødesteder og nicher med varierende grad af afskærmning. Plads til lænestole, sofagrupper, café-bord osv. Kan med fordel bruges til at bryde gang- og fordelingsarealer.
1	Sundhedsrum	10-15 m ²	Rum indrettet med fokus på hjemlighed og tryk for beboerne. Mulighed for rutineopgaver indenfor behandling og undersøgelse Sundhedsrummet skal indrettes med massagebriks, skrivebord med stole, håndvask og behagelige sidde-møbler. Rummet bør placeres i tæt nærhed til personaleareal
1	Motionsrum	25-30 m ²	Fuldt udstyret motionsrum til beboerne med vægt på solide og sikre redskaber. Se i øvrigt beskrivelse i afsnittet 'Fællesarealer'.
Min. 1	Øvrige funktionsrum	15-20 m ²	Rum, der varetager specifikke funktioner som it, bibliotek, musik eller andet. Inkluderes i behovsafdækning.
-	Fælles uderum	-	Se beskrivelse i afsnittet 'Fællesarealer'.

Antal	Rumtype	Anslået nettoareal pr. rum (m ²)	Beskrivelse og funktionelle krav
1	Fælles personaleareal (kerne) - Størrelsen afhænger af antal beboere og deres pleje-behov - I dette eksempel er der taget udgangspunkt i 20 beboere (1,25 medarbejder / beboer). - Leder, souchef & 2 administrative medarbejdere har faste pladser (4) - Øvrige har delepladser (ratio ca. 25% - 1 arbejdsstation til 4 medarb.).	ca. 18 m ² pr. arbejdsstation - (11 arbejdsstationer i dette eksempel)	Fælles åbent, teambaseret arbejdsmiljø for personale, ledelse og administration med arbejdsgrupper af varierende størrelse og adgang til møde-, studie-, telefon- og print/kopirum. Mulighed for at hele personalegruppen kan holde korte møder centralt i arealet. Varierende transparens i forhold til andre områder i botilbuddet - området er primært for de typer arbejde, der ikke kræver nærhed til beboerne. Mulighed for at styre ind- og udsyn. Skønnet arkivbehov pr. arbejdsstation 1,5 lbm. Leder 2,5 lbm. 10 lbm fjernarkiv. (tal skal verificeres). Møde- og studierum placeres i forbindelse med det åbne arbejdsmiljø med akustisk regulering og mulighed for at styre ind- og udsyn. Anslået m ² pr. arbejdsstation inkluderer møde-, studie-, telefon- og print/kopirum i det samlede areal / arbejdsplads. Antallet af arbejdsstationer er afhængigt af det specifikke botilbud. Møde-, studie- og telefonrum: 7-12 m ² hver (anslået). Se i øvrigt beskrivelse i afsnittet 'Personalearealer'.
-	Arbejdszoner i fællesarealet	-	Se fællesarealer.
1	Personaleindgang	-	Separat indgang til det fælles personaleareal med god forbindelse til parkering for cykler og biler.
1	Større møderum	-	Større møderum på 25-30 m ² - kan udgøres af de mindre stille- og møderum, der ved hjælp af foldevægge kan slås sammen.
1	Venteområde	5-10 m ²	Mindre venteområde med plads til ventende gæster og pårørende. Plads til sofa eller stole.
Min. 1.	Medarbejderum	10-15 m ²	Rum med seng og faciliteter til overnattende personale. Plads til sofa / stole / cafébord. Placeres i umiddelbar nærhed af toilet, omklædning, bade faciliteter og garderobe.

Antal	Rumtype	Anslået nettoareal pr. rum (m ²)	Beskrivelse og funktionelle krav
1	Pedlerum	10 m ²	Kontor og værksted til altnuligmand. Indeholder kontorarbejdsplads og plads til mindre reparationer samt værktøj. Arkivbehov ca. 8 lbm.
1	Omklædning & bad - kvinder	10-15 m ²	Omklædningsforhold for personale. Inkl. toilet & brusebad.
1	Omklædning & bad - mænd	10-15 m ²	Omklædningsforhold for personale. Inkl. toilet & brusebad.
2 eller flere	Toiletter til personale og gæster i fællesarealer	7 m ²	Toiletterne skal udføres handicapvenligt.
1	Medicinrum	5-10 m ²	Til fælles opbevaring og dosering af medicin. Aflåst og uforstyrret.
1	Depot	15-20 m ²	-
1	Fjernarkiv	10-15 m ²	-
-	Parkering for biler og cykler	-	Parkering til personale, gæster og pårørende - efter krav i gældende lokalplan.
1	Affaldsrum m.m.	-	I tilknytning til botilbuddet bør der være et separat hus eller rum til affald, haveredskaber osv.

Et Helt Liv
Hinnerup Kollegiet & Region
Midtjylland
Red. Jensen, L.A. & Kallme-
yer, V.

National Autisme Plan
Videnscenter for Autisme

Indretning af plejecentre – for
svage ældre og mennesker
med demens
Terkildsen, M.

Trivsel & plejeboligens udform-
ning
Møller, K. og Knudstrup, M.

Ældre med autisme – en
debatbog
Videnscenter for autisme
Red. Overø, K & Haracopos,
D.

Autismebladet 1:2009
(magasin)
Videnscenter for Autisme

Communication
(magasin)
The National Autistic Society

Plejeboligens rumlige sfærer
og betydningshierarki
I Arkitekten, 3, 2008
Mortensen, G.L.

